

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Стопански факултет
Катедра „Организация
и методология на социалните дейности“

СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

2024

Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, 2025

Редакционен съвет:

доц. д-р Милена Йоргова, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
доц. д-р Юлия Пулова-Ганева, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
проф. дн Мария Илчева, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
доц. д-р Теодора Тодорова, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Editorial Board:

Milena Yorgova, Assoc. Professor, PhD, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Yuliya Pulova-Ganeva, Assoc. Professor, PhD, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Maria Ilcheva, Prof., Dr. Habil, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Teodora Todorova, Assoc. Professor, PhD, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

© Авторски колектив, 2025

© Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2025

ISBN 978-619-208-454-7

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Faculty of Economics
Department of Organization and Methods of Social Activities

SOCIAL SURVEYS

2024

St. Cyril and St. Methodius University Press
Veliko Tarnovo, 2025

СЪДЪРЖАНИЕ

Юлия Ликоманова-Мутафчиева

Планиране на социалните услуги
на областно ниво – област Велико Търново9

Росица Димитрова

Принос на проектното финансиране за подобряване
на социалните услуги в община Велико Търново29

Снежана Михова, Янка Павлова

Система за управление на качеството в социалната услуга
„Резидентна грижа за хора в надтрудоспособна възраст“:
структура, процеси и ефективност.....43

Десислава Миткова

Цифрова социална отговорност, като механизъм
за защита на личните данни на потребителите
на социални услуги.....59

Ренета Димитрова

Прилагането на софтуерни продукти – стъпка към
дигитализирането на социалните услуги71

Пламен Христов

Социално включване на уязвими етнически малцинства:
фокус върху България и перспективите
като страна-членка на Европейския съюз.....79

Цветелина Цанкова

Национална политика и приоритети
в областта на социалното предприемачество.....93

<i>Богдан Братанов</i>	
Екологично предприемачество и устойчиви общини.....	101
<i>Даниел Ганев</i>	
Екологични рискове и екологична безопасност.....	107
<i>Галя Стелянова</i>	
Нанотехнологиите и опазването на околната среда	117
За авторите	123

CONTENTS

Yuliya Likomanova-Mutafchieva

Social Service Planning at Regional Level –
Veliko Tarnovo Region9

Rosica Dimitrova

Contribution of Project Financing for Improvement
of Social Services in Veliko Tarnovo Municipality29

Snezhana Mihova, Yanka Pavlova

Quality Management System in the “Residential Care
for People of Older Age” Age Social Service:
Structures, Processes and Efficiency43

Desislava Mitkova

Digital Social Responsibility as a Mechanism
for Protection of Personal data
of users of Social Services59

Reneta Dimitrova

The Application of Software Products – a Step Towards
the Digitalization of Social Services.....71

Plamen Hristov

Social Inclusion of Vulnerable Ethnic Minorities:
a Focus on Bulgaria and its Prospects
as a Member State of the European Union79

Tsvetelina Tsankova

National Policy and Priorities in The Field of Social
Entrepreneurship93

<i>Bogdan Bratanov</i> Ecological Entrepreneurship and Sustainable Communities.....	101
<i>Daniel Ganev</i> Environmental Risks and Environmental Safety.....	107
<i>Galya Stelianova</i> Nanotechnologies and Environmental Protection	117
About the Authors.....	123

ПЛАНИРАНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ УСЛУГИ НА ОБЛАСТНО НИВО – ОБЛАСТ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Юлия Ликоманова-Мутафчиева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

SOCIAL SERVICE PLANNING AT REGIONAL LEVEL – VELIKO TARNOVO REGION

Yuliya Likomanova-Mutafchieva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Abstract: *The article analyzes the scope, the recent trends and processes in planning of social services in accordance with the existing regulatory framework administering social services in Bulgaria. It begins with the understanding of the socio-economic context. Additionally, it provides an overview of the factors that reflect and influence the planning of social services, as well as the role of planning and the significance of the National Map of Social Services and targeted regional-level planning policies in the Veliko Tarnovo region. It also presents the anticipated actions to be taken and activities carried out in relation to social service planning through the display of the organizational structure at the regional level. The stages implemented with the adoption of relevant measures for carrying out regional-level planning are shown along with the reported results and outcomes of social service planning at the municipal and regional levels in the Veliko Tarnovo region.*

The general conclusion from the planning process of social services at the regional level is that municipalities and regions must carry out targeted policies by 2035 towards the implementation and restructuring of the social and integrated health and social services included in the National Map at municipal and district level. Funding for this will be provided from the state budget, with a specified maximum number of users and inclusive of people from vulnerable groups.

Further, the article states that planning involves a preliminary mapping of social services carried out throughout all regions of Bulgaria, based

on the information provided by the municipalities of the respective region on the need for new social services to meet the requirements for planning resources and measures under the operational programs for financing in the 2021–2027 programming period. The process of planning social services is preceded by mapping social services for the needs of planning resources and measures in the new programming period (2021 – 2027). The Ministry of Labor and Social Policy is responsible for the finalization of this process in 2023. The purpose of social activities is to support and expand the opportunities for individuals to lead an independent lifestyle. They should also meet certain vital needs of children, individuals and families who, due to health, age or other issues, cannot carry them out on their own nor with the help of their relatives and families.

In terms of social service planning at the municipal and regional levels, information is provided on the sources and tools used to collect and administer data, as well as the bodies that have the right to do so. The number of people willing to use social and integrated health and social services on the territory of the municipality is indicated as well. Information regarding the number of people from other municipalities using social and integrated health and social services on the territory of the respective municipality is provided along with information on demographic development, as well as on the available social, educational, health, and transport infrastructure. The article includes data and forecast on the number of employees required to provide social and integrated health and social services.

The process of developing the National Map of Social Services and analyzing the national-level needs for social and integrated health services at the municipal and regional levels, which are wholly or partly financed by the state budget, leads to the conclusion that social services require motivated, competent, and sufficiently qualified staff to effectively meet users' needs.

Indeed, the realistic planning of measures and activities related to social services will directly impact the behavior of individuals, as well as the policies of other sectors of the economy, needs, and social service users in our country.

Keywords: *National Map of social services; mapping of social services; integrated health and social service; municipal and regional level; regulatory framework.*

Въведение

В управленската програма на Правителството за периода 2025–2029 г. сред основните приоритети е повишаване качеството на живот, осигуряване на ефективно здравеопазване и сигурна социална среда. Предвижда се провежданата социална политика да бъде балансирана с реалната икономическа ситуация в страната осигурявайки на населението равен достъп до качествени социални услуги, ефективно използване на публичните ресурси и устойчиви доходи.

Именно за провеждането на тази политика на правителството в областта на социалната сфера в дългосрочен план от съществено значение заема извършеното планиране на национално ниво на социалните услуги, финансирани изцяло или частично от държавния бюджет, като общинските администрации заемат определяща роля при определяне на броя потребители за съответната община. Националната карта включва извършените от общините анализи относно потребностите от социални услуги на общинско и областно ниво, които се финансират изцяло или частично от държавния бюджет и на предложенията им за тяхното планиране.

В действителност изменението на климата и градското развитие трансформират общностите в световен мащаб и са сред основните предизвикателства, с които трябва да се справи обществото, тъй като те са сред факторите, които застрашават здравето, задълбочават неравенствата и представляват сериозен риск за благосъстоянието на хората, което от своя страна провокира провеждането на политиката на сближаване на Европейския съюз при планиране на социалните услуги, която трябва да е насочена повече към хората и териториите, изостанали в своето развитие, за бързо възстановяване от икономическите последици от пандемията, както и да се преодолеят различията в степента на развитие на регионите, отчитайки демографските и икономическите проблеми. Именно поради тази причина чрез провежданата балансирана социалната политика в Република България ще се приложат мерки за редуциране на регионалните дисбаланси,

както и ще търсят решения и нормативни промени за въвеждане на мерки срещу домашното насилие, създаване на условия за равнопоставеност и приобщаване на лицата в неравностойно положение. Целта е да се създадат устойчиви доходи, осигуряване на достъп до качествени социални и здравно – социални услуги, както и ефективно използване на публичните ресурси.

Извършената оценка на резултатите от картирането на социалните и здравните нужди на регионално, областно и национално ниво, заложените приоритети в нормативните документи, в т.ч. Националната здравна стратегия 2030, Националната Стратегия за електронното здравеопазване и дигитализация на здравната система 2030 г., Националната Стратегия за психичното здраве на гражданите на Република България 2021–2030 г., Национална Стратегия за детското и юношеското здраве и педиатричната грижа 2030 г., ще допринесат и дават насоки за постигане на трите стратегически цели на страната ни:

- Намаляване на неравенствата;
- Демографски подем;
- Ускорено икономическо развитие

С планирането на социалните услуги на областно ниво ще се надградят политиките и по-ясно ще се дефинират социалните политики в националните стратегически документи – Национална здравна стратегия 2030, Национална програма за развитие на България 2030, Национален план за възстановяване и устойчивост на Република България, като цялостната социална политика на страната ни е в унисон и е съгласно отговорностите ни, като член на Европейския съюз, на Световната здравна организация, на Организацията на Обединените нации, както и в изпълнение на разпоредбите, залегнали в Конвенцията на ООН за правата на детето и съгласно Целите за устойчиво развитие 2030 на ООН.

Провежданите политики и планираните интервенции в рамките на Националния план за възстановяване и устойчивост и оперативни програми на ЕС за настоящия програмен период на база извършеното картиране на социалните услуги на регионално, областно и национално ниво ще спомогне за националното

развитие на страната ни и по – конкретно към подобряване благосъстоянието на човешкия фактор чрез развитие и укрепване на социалните и здравните услуги.

1. Фактори, които влияят върху планирането на социалните услуги

Планирането на социалните услуги е провокирано от наличието на различни фактори, свързани с отчитането на значителен дефицит в политиката по социална икономика – слаба регионална застъпеност, както и липса на административен и експертен капацитет по места за преодоляване на недостига на специализирани кадри в областта на социалните услуги, липса на дигитални умения, знания и капацитет в резултат на променящата се нова реалност в Европа след пандемията от Covid-19.

Кохезията също е от основно значение за справяне с бедността, социалното изключване и увеличаващата се вълна от недоволство, обхващаща по-слабо развитите и уязвими региони. Чрез насърчаване на сближаването, Европейският съюз има възможността да повиши капацитета си, като използва потенциала на по-малките градове и селските райони, както и индустриалните и отдалечените региони. Голяма част от територията на страната попада в така наречените селски райони, където съществуват значителни предизвикателства по отношение на нарастваща бедност и социално изключване. Селските райони съставляват 81,4% от територията на страната въз основа на дефиницията, използвана от Програмата за развитие на селските райони, като практически обхващат 231 общини на териториално равнище, съставляващи 87,5% от общия брой български общини¹.

Силното сближаване е предпоставка за развитие на европейската интеграция и справяне на ЕС с належащите глобални предизвикателства, целящо мобилизирането на неизползвания икономически потенциал, особено чрез инвестиране в по-слабо развити региони и места, които са в степен на изоставане. Новата кохезионна политика насърчава икономическото сближаване,

¹ Програма за развитие на селските райони 2014–2020 г.

както и осигуряване на равни възможности за всички граждани, особено представителите на уязвимите групи в обществото, като жени, деца, млади и възрастни хора, хора с увреждания, възрастни хора, лица с ниско образование, мигранти, представители на малцинствените религиозни малцинства и хора, изложени на риск от бедност.

Здравно-демографското състояние на нацията ни, негативните тенденции във възрастовата структура на населението и демографското остаряване на населението са маркери, които са характерни и създават проблеми и в други държави – членки на ЕС. В действителност, по данни на Националния статистически институт към 31.12.2023 г., населението в България е намаляло с 0.03% или с 2 229 души, като показателят за преждевременна смъртност се е повишил през 2023 г. и е 20.1%. По данни на Годишния доклад за състоянието на здравето на гражданите на Р България за 2023 г., страната ни е най- висок стандартизиран коефициент за обща смъртност спрямо останалите държави – членки на ЕС.

През последните години се наблюдава провеждане на политика към децентрализация, с овластяване на местното управление, с активно участие на държавна и местната власт, доставчиците на социални услуги и други заинтересовани страни в процеса на планиране, предоставянето, ползването, финансирането, осъществяване на контрол и мониториране на целия процес за предоставяне на социални услуги, с необходимото качество и преодоляване на недискриминацията, с увеличаване процента на усвояемост на финансови средства от Плана за възстановяване и устойчивост, тъй като по официални данни едва 10% от отредения за България ресурс е усвоен към 31.12.2024 г.

В резултат на извършените анализи от общините се констатира, че независимо от осигуряване на финансовите и материалните ресурси, човешкият фактор е най-труден за планиране, управление и контрол, тъй като се наблюдава тенденция за липса на кадри, и неравномерно териториално разпределение на човешките ресурси, недостатъчна привлекателност за някои

социални и медико – социални професии, както и застаряваща работна сила, освен застаряващо население.

Планирането на социалните услуги на областно ниво – област Велико Търново е извършено след детайлен анализ на потребностите от социални и интегрирани здравно – социални услуги на общинско и областно ниво, с отчитане на различно социално – икономическо развитие в отделните общини на територията на областта.

2. Ролята на планирането и значимостта на Националната карта на социалните услуги

Планирането на социалните услуги е извършено съгласно съществуващата нормативна база, регулираща социалните услуги в България. С Решение № 574 от 08.08.2024 г. на Министерски съвет е приета Национална карта на социалните услуги, на основание чл. 34, ал. 1 от Закона за социалните услуги, с приложения № 1–28 и обнародвана в Държавен вестник, бр. 68 от 13.08.2024 г., като неразделна част от решението. Приложенията № 1–28, към нея, се обнародват като притурка само на интернет страницата на Държавен вестник към броя на вестника, в който се обнародва решението. С този документ, се предвижда провеждането на държавна политика в областта на социалните услуги, с планиране на услугите и предвиждане на необходимия бюджет за тяхното изпълнение. По този начин се създават предпоставки за овластяване на местното управление и засилване на участието на заинтересованите страни, включително и гражданското общество в процеса на осигуряване на качествени социални услуги на общинско и областно ниво.

Процесът на планиране на социалните услуги е предшестван от картиране на социалните услуги за нуждите на планирането на ресурсите и мерките през новия програмен период 2021–2027 г., с финализиране на този процес през 2023 г. от Министерството и труда и социалната политика. Социалните дейности са дейности, които подпомагат и разширяват възможностите на лицата да водят самостоятелен начин на живот, за задоволяване

на определени жизненни потребности на децата, лица и семейства, които поради здравословни, възрастови и други причини не могат сами или с помощта на свои близки да ги осъществяват.

През м. февруари 2021 г. Министерството и труда и социалната политика стартира процедура за планиране (картиране) на местно ниво на дейности, свързани със създаване и/или реформиране на социални услуги, с оглед обосноваване на средствата за тях по Плана за възстановяване и устойчивост (ПВУ) и Програмата за развитие на регионите (ПРР), Програмата за развитие на човешките ресурси (ПРЧР) и Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони (СПРЗСР) през новия програмен период 2021–2027 г.

За нуждите на прогнозирането и планирането на необходимите социални и интегрирани здравно-социални услуги, данните са изведени на база попълнено Приложение № 5, към документ Анализ на потребностите от социални услуги на общинско и областно ниво, които се финансират изцяло или частично от Държавния бюджет, с определен максимален брой на потребителите за всяка една от социалните услуги в общината, съгласно чл.15 от Закона за социалните услуги, с извеждане потребностите на общината от социални и интегрирани социално-здравни услуги на областно ниво. Въз основа на получените данни в попълненото Приложение № 5 към Анализа е извършена съпоставка между наличните социални услуги и данните за максималния брой на потребителите на социалните услуги, за които ще се осигури изцяло или частично финансиране от държавния бюджет. Оттук са изведени изводи с обобщена информация за всяка община относно капацитета на услугите, с отчитане на намаление или увеличение на услугите, както и необходимост от предоставянето им, съобразно идентифицираните нужди – със закриване или разкриване на определени услуги, с намаляване или увеличаване на броя на местата;

При планирането на социалните услуги на общинско и областно ниво е предоставена информация за използваните източници и инструменти за информация, както и органи, които имат

право да събират и администрират данни; посочване на броя желаещи да ползват социални и интегрирани здравно-социални услуги на територията на дадената община; информация относно броя на лицата от други общини, които ползват социални и интегрирани здравно-социални услуги на територията на съответната община; информация за демографското развитие, както и за наличната социална, образователна, здравна и транспортна инфраструктура; информация и прогноза за необходимите служители за извършване на дейността по предоставяне на социални и интегрирани здравно-социални услуги, като на база на изведените обобщаващи данни предоставени от общините, се анализира необходимостта от закриване или разкриване на нови услуги, с конкретизиране на брой.

На база на изведените обобщаващи данни предоставени от общините, е анализирана необходимостта от закриване или разкриване на нови услуги, с конкретизиране на техния брой.

3. Планиране на социалните услуги на областно ниво – област Велико Търново.

Планирането на областно ниво се осъществява след извършен анализ на потребностите от социални и интегрирани здравно – социални услуги на общинско и областно ниво.

За извършване на планирането на национално ниво на социалните услуги, финансирани изцяло или частично от държавния бюджет, общинските администрации заемат определяща роля при определяне на броя потребители за съответната община, като Националната карта включва извършените от общините задълбочени анализи относно потребностите от социални услуги на общинско и областно ниво, в изпълнение на законовата процедура, съгласно Закона за социалните услуги и Наредбата за планиране на социалните услуги, с получаването на реалистични резултати и информация, които се финансират изцяло или частично от държавния бюджет, и на предложенията им за тяхното планиране.

3.1 Предприети действия и извършени дейности свързани с планирането на социалните услуги:

- изготвени задълбочени анализи от страна на общините на област Велико Търново за нуждите на картирането и получаването на реалистични резултати и информация, съгласно Закона за социалните услуги и Наредбата за планиране на социалните услуги;

- разработени и разпространени Указания до участниците в процеса на социалните услуги от страна на Агенцията за социално подпомагане, за улеснение на процесите на планиране на социалните услуги от общините, уеднаквяване на действията и подпомагане на координацията между областните администрации, общинските администрации, Агенцията за социално подпомагане и териториалните ѝ поделения;

- създадени Съвети по въпросите на социалните услуги към всяка от общините, на основание чл. 37, ал. 2 от Наредбата за планирането на социалните услуги, подпомагащи изготвянето на анализи за необходимите социални услуги от страна на общините.

- осъществена подкрепа от страна на териториалните поделения на АСП – РДСП и ДСП на общините в процеса на планирането на социалните услуги;

- създадена междуинституционална работна група, с участието на Националното сдружение на общините в Република България, с цел разглеждане и обобщаване на предоставената информация за планираните социалните услуги от страна на общините.

3.2 Организационна структура на областно ниво.

Координационната роля на Областния управител на област Велико Търново е съществена при планиране на социалните услуги, с оглед постигане на съгласуваност между общините от областта в процеса на планиране на социалните услуги на областно ниво.

3.3. Осъществена етапност с предприемане на съответните мерки за извършване планиране на областно ниво:

- сформирана работна група за картиране на социалните услуги в област Велико Търново за периода 01.03.2022 г. –16.03.2022 г., създадена със заповед на Областния управител, в съответствие с предписание на Министерство на труда и социалната политика относно финализиране на предварителното картиране на социалните услуги за нуждите на планирането на ресурсите и мерките през новия програмен период 2021–2027 г. Задачата на работната група е обсъждане и съгласуване между кметовете на общините в областта потребностите от социални и интегрирани здравно-социални услуги на областно ниво.

- проведена работна среща на създадената работната група за картиране на социалните услуги в област Велико Търново, с постигнато единодушно съгласие за предварително картиране на социалните услуги на област Велико Търново за нуждите на планирането на финансовите ресурси и мерки по Програма за развитие на регионите 2021–2027, Програма „Развитие на човешките ресурси“ 2021–2027, Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони на Република България за периода 2023–2027 г. и План за възстановяване и устойчивост през новия програмен период 2022–2027 г., с подписан Протокол от срещата, с еквивалент на споразумение, съдържащ идентифицираните потребности от социални услуги на областно ниво и поетите ангажименти от общините и изпратен в АСП.

- систематизиране на информация от предоставените мотивирани становища от страна на 10-те общини на територията на област Велико Търново. Предоставените становищата съдържат информация за предвидените видове социални услуги, както и максималния брой на потребители за всяка община, отчитайки реалните потребности за предоставяне на услугите на местно ниво.

След анализ на становищата на 10-те общини са установени следните особености на системата от социални услуги:

➤ към докладвания период, общините на територията на област Велико Търново отчитат потребност за предложените услуги, съгласно съществуващите нужди към дадения момент.

➤ ясно заявена нужда от създаване и изграждане на социалните заведения с подходяща инфраструктура.

➤ докладвана информация за наличие на подходящи терени за изграждане на новите социални услуги, както и свободен сграден фонд, който може да бъде използван за преустройство в съответствие с критериите, заложи и регламентирани в Наредбата за качеството на социалните услуги.

➤ изпращане на обобщената информация, предоставена от общините от страна на Областния управител до Агенцията за социално подпомагане.

3.4. Отчетени резултати от извършеното планиране на социалните услуги на общинско и областно ниво на територията на област Велико Търново:

Анализът на извършеното планиране на социалните услуги на общинско и областно ниво показва обща тенденция на застаряващо население, с преобладаващо възрастно население и недостатъчно предоставени социални услуги в домашна среда, с невъзможност адекватно да покрият нуждата на населението. В резултат на направеното картиране на областно ниво става ясно, че с използваните критерии за картиране няма възможност да се обхване количествено цялото население от тази възрастова категория, с конкретизиране на точен брой нуждаещи се лица в бъдещ момент.

Анализът на потребностите в област Велико Търново показва, че „общият брой на населението на област Велико Търново, към 31.12.2021 г. е 241 587 жители, от тях 37 404 деца до 18 – годишна възраст. Общият брой на лицата с трайни увреждания е 21 814, от тях деца 900“, като общият брой на съществуващите социални и интегрирани здравно-социални услуги на територия-

та на областта е 80 с 2 391 потребители. Броят на социалните услуги за пълнолетни лица е 46, с 1 561 потребители².

На територията на областта преобладават услугите за резидентна грижа (ЦНСТ, ЗЖ, ПЖ, НЖ, КЦ,) 39 услуги за 435 потребители – услугите в домашна среда (АП) – 10 услуги за 692 потребители, услугите в специализирани институции за пълнолетни лица (ДСХ) 5 услуги за 340 потребители – и консултативни услуги (ДЦ, ЦСРИ, ЦОП) – 26 услуги за 924 потребители.³

Повечето общини имат реализиран поне един проект, финансиран със средствата от ЕС, националния бюджет или други финансови източници или програми, като местните власти в предишния програмен период предоставяха мобилни интегрирани здравно – социални услуги за нуждаещи се лица с увреждания и възрастни хора, ремонтни дейности и оборудване на кризисни центрове, места за настаняване на уязвими групи, предоставяне на психологическа подкрепа и други.

След извършеният анализ и обобщена информация от общините беше констатирано, че общият брой на лицата, които ползват социални и интегрирани здравно – социални услуги на територията на област Велико Търново, различна от общината по настоящ адрес е 391, като тенденцията е, че е най-голям е техният брой в социалните услуги на територията на общините – Велико Търново, Свищов, Павликени, следвани от общините – Златарица, Горна Оряховица, Елена и Стражица, докато в Лясковец и Полски Тръмбеш няма потребители на социалните услуги от други общини. В община Сухиндол се предоставя единствено Асистентска подкрепа и потребителите са от съответната община.

Във всички общини се констатира ниска раждаемост с тенденция към намаление, висока смъртност и отрицателен естествен прираст. Отчетено е прогресивно намаляване на относител-

² Анализ на потребностите от социални услуги и интегрирани здравно-социални услуги на общинско и областно ниво, които се финансират изцяло или частично от Държавния бюджет <https://vt.government.bg/?p=3645>

³ Пак там

ния дял на лицата в трудоспособна възраст. Устойчива тенденция към емиграция и обезлюдяване. Висок е броят на хората с увреждания, както и на самотно живеещите стари хора от селата в общината, с невъзможност за самообслужване. Наблюдава се процес на постепенно обезлюдяване на част от населените места на територията на областта – както поради вътрешна миграция и емиграция, така и поради липса на нови раждания за през две или повече поредни години.

Планирането на социалните услуги е необходимо да бъде извършено „отдолу – нагоре“, отчитайки проблемите на местно/общинско ниво, от малките населени места към по-големите населени места, с дефиниране на основните потребности и местните предизвикателства на регионално/областно ниво, отнасяйки ги в национален план.

4. Резултати от проведеното планиране на социалните услуги на областно ниво.

В процеса на разработване на Националната карта на социалните услуги и извършения Анализ на потребностите на национално ниво от социални услуги и интегрирани здравно-социални услуги на общинско и областно ниво, които се финансират изцяло или частично от държавния бюджет се констатира, че за да бъдат ефективни социалните услуги е необходимо да разполагат с мотивиран, компетентен и достатъчно квалифициран персонал, който адекватно да отговори на нуждите на потребителите на услугите.

➤ изготвена Карта на социалните и интегрираните здравно-социални услуги, които се финансират изцяло или частично от държавния бюджет в област Велико Търново, включена в Приложение № 4 към Националната карта на социалните услуги;

➤ публикувана информация на официалната страница на областна администрация Велико Търново, съдържаща данни за проведено публично обсъждане на Анализ и проект на Национална карта на социалните услуги;

➤ изготвен анализ на потребностите от социални услуги и интегрирани здравно-социални услуги на общинско и областно ниво от АСП, които се финансират изцяло или частично от държавния бюджет за 2023 г.; Публикувана карта на социалните услуги предоставяни от общините на територията област Велико Търново;

В изготвените анализи от страна на общините на територията на област Велико Търново, не е посочен необходимият брой професионалисти по групи, спрямо стандартите за натовареност на работната ръка. Единствено е извършен анализ на съществуващите щатни бройки в разкритите социални услуги на териториите на общините, на база действащите минимални изисквания в стандартите за качество на социалните услуги, касаещи броя и квалификацията на необходимите служители, като е констатирано увеличаване броя на служителите, с оглед на оптимално функциониране на социалните и интегрираните здравно-социални услуги на общинско и областно ниво, които се финансират от държавния бюджет. В действителност в социалната сфера работят професионалисти, чието образование е в различни професионални направления: социални дейности, Психология, Педагогика, Здравни грижи, Обществено здраве и други.

Стандартизирането и регулирането на професията на социалния работник е ключово от гледна точка идентифициране на професионалната компетентност, свързана с работа с клиенти и рамка за разработване на учебните планове и програми на висшите училища, подготвящи професионалисти в помагащите професии“.

В дългосрочен план е необходимо да бъдат предприети мерки за утвърждаване на стандарти за работна натовареност, независимо от факта, че в Наредбата за качество на социалните услуги (Наредбата) са разработени коефициенти за минималния брой служители, обхващащи различните видове социални услуги, който е съобразен с броя на потребителите в услугите, но там не са отчетени специфични стандарти и приложима методика за

управление, в случай на повишаване случаите на работна натовареност.

На практика, анализирайки съществуващата нормативна база, с идентифициране на реалните проблеми се констатира, че е необходимо намирането на устойчив модел и разработване на приложима методика, с критерии да задържане на социалните работници и персонал в социалната сфера в дългосрочен план в диапазон минимум 3 години.

От друга страна е необходимо да има мотивиран, компетентен и достатъчно квалифициран персонал, който адекватно да отговори на нуждите на потребителите на услугите, с цел постигане на тяхната ефективност чрез провеждане на обучителни практики и подобряване професионалната квалификация на работещите в социалната сфера; обучение по администриране и надзор на организации.

5. Изводи и заключение

Общите констатации от процеса на планиране на социалните услуги на областно ниво е, че е необходимо провеждането на целенасочени политики по общини и по области до 2035 г., към осъществяване и реструктуриране на включените в Националната карта социални и интегрирани здравно-социални услуги на общинско и областно ниво, за които се осигурява финансиране от държавния бюджет, с определен максимален брой потребители и включване на хората от уязвимите групи.

Неравномерната миграция от малките към по-големите градове, недостигът на квалифицирани кадри за предоставяне на качествени социални и здравни услуги в малките населени места, липсата на релевантно заплащане на предоставяните социални услуги и липсата на неравномерност на доходите в малките и големите населени места, увеличаване на броя на потребителите на услугите поради демографското остаряване на населението над 65 години са само една част от факторите, които влияят върху точното и обективно планиране и предоставяне на социалните услуги.

Реално планираните мерки и дейности свързани със социалните услуги ще въздействат пряко върху поведението на отделните индивиди, както и върху политиките и на останалите сектори в икономиката на страната ни.

Поради приложеният децентрализиран подход, с делегиране на допълнителни задължения на общините, местните власти е необходимо да разполагат с достатъчен оперативен капацитет. След извършения анализ от общините на територията на област Велико Търново може да се изведе следния извод, че всички общини на територията на Р България имат опит в изпълнението на дейности в областта на социалните услуги, в качеството им на доставчици на социални услуги,

При планиране на социалните услуги трябва да бъде регистриран фактора „устойчивост“, което означава, че социалните услуги на регионално ниво са част от една по-голяма и по-структурирана рамка, а именно Националната карта на социалните услуги, която може да помогне при планирането и финансирането на социалните услуги на регионално ниво, за да бъдат те устойчиви в дългосрочен аспект.

В разработената и приета Националната програма за развитие БЪЛГАРИЯ 2030 са определени три стратегически цели, в пет области (оси) на развитие и 13 национални приоритета⁴, като в Приоритет 11: Социално включване са набелязани основните мерки за въздействие, насочени към повишаване качеството и ефективността на мрежата от социални услуги.

Качеството на услугите, от една страна ще се подобри с привличане на различни групи заинтересовани групи, с подобряване на комуникацията между тях, както и за по-доброто разбиране на целевите групи, което ще допринесе за действително удовлетворяване на нуждите и потребностите, докато от друга страна, финансирането е необходимо да бъде търсено не само от европейски средства, местен делегиран бюджет на общините или Държавен бюджет, но и от алтернативни източници на финанси-

⁴ Национална програма за развитие БЪЛГАРИЯ 2030: <https://www.minfin.bg/bg/1394>

ране, с удължаване срока на действие на финансиращите социалните програми.

В заключение в България, не само на областно, но и на национално ниво мерките в социалната инфраструктура трябва да се основават на резултатите от индивидуалните оценки на нуждите на целевата група, с използване на анкетни карти, интервюта, неформални разговори и срещи, както и на картирането на инфраструктурата и услугите, с конкретно идентифицираните потребностите на целевите групи и приложимия характер на предвидената за изграждане социална инфраструктура;

ЛИТЕРАТУРА

Доклад „Социалните услуги в Европа: адаптиране към нова реалност“/ Social services in Europe: Adapting to a new reality: <https://eurofund.link/ef22007> <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2023/social-services-europe-adapting-new-reality>;

Програма за развитие на селските райони 2014–2020 г.

Национална карта на социалните и интегрираните здравно-социални услуги, които се финансират изцяло или частично от държавния бюджет. <https://www.mlsp.government.bg/uploads/35/sv/nacionalna-karta-su.pdf>

Националната стратегия за борба с бедността и социалното изключване 2020, Република България: www.strategy.bg

Илчева, М. (2023). *Социална сигурност – еволюция в условията на кризи и трансформации*. Издателство: Институт за знание, наука и иновации.

Стратегия за развитие на човешките ресурси в социалната сфера 2024–2030 г. <https://www.mlsp.government.bg/strategii>

Зелена книга относно застаряването на населението/Green Paper on Ageing Fostering solidarity and responsibility between generations. <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-green-paper-on-ageing>

Наредба за планиране на социалните услуги.

Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2014 – 2020

Програма за управление на Република България за периода 2025 г. – 2029 г.

Национална здравна Стратегия 2030 г.

Национална програма за развитие БЪЛГАРИЯ 2030.

Годишен доклад за състоянието на здравето на гражданите в Р. България за 2023 г.

Националната стратегия за борба с бедността и социалното изключване 2020, Република България, www.strategy.bg

УНИЦЕФ (2020), Анализ на системата за закрила на детето: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/9361/file/BGR-analysis-of-the-child-protection-system-in-bulgaria-bg2020.pdf>

ПРИНОС НА ПРОЕКТНОТО ФИНАНСИРАНЕ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ НА СОЦИАЛНИТЕ УСЛУГИ В ОБЩИНА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Росица Димитрова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

CONTRIBUTION OF PROJECT FINANCING FOR IMPROVEMENT OF SOCIAL SERVICES IN VELIKO TARNOVO

Rosica Dimitrova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

***Abstract:** Due to the dynamic reforms in the social sphere in recent years, the expectations for local authorities serving as the main provider offering affordable and quality social services aimed at the most vulnerable population groups have increased. One of the main instruments for making capital investments in social infrastructure is project financing, especially financial resources from the Shared Management Funds of the European Union. Bulgarian municipalities, as a major provider of social services, are also leading participants in the process of using EU funds, and the aim for these funds is to have an indisputable contribution to improving the quality of social services. Therefore, the focus of this article is on studying the contribution of project financing to the improvement of social services in the municipality of Veliko Tarnovo. The author analyses the relationship between social projects and the network of social services, as well as their effects on social service users, through the primacy of successful social projects implemented in the municipality of Veliko Tarnovo. In addition, the author presents good practices of social projects that emphasize the contribution of project financing to the improvement of social services.*

***Keywords:** social services; project financing; social projects.*

Въведение

В последните години с динамичните реформи в социалната сфера, се повишават очакванията към местните власти, като основен доставчик на социални услуги за предлагане на достъпни и качествени социални услуги, насочени към най-уязвимите групи от населението. Един от основните инструменти за извършване на капиталови инвестиции в социална инфраструктура се явява проектното финансиране, особено финансови ресурси от Фондовете за споделено управление на Европейския съюз.

Българските общини, като основен доставчик на социални услуги, се явяват и водещи участници в процеса на използване на средства от Европейските фондове, като стремежът е тези средства да имат безспорен принос към подобряване на качеството на социалните услуги¹. Община Велико Търново заема водещо място по отношение на брой реализирани социални проекти и привлечено финансиране от Европейския социален фонд.

1. Същност на проектното финансиране в социалната сфера

Членството на Република България в Европейския съюз определя нова роля на общините във връзка с необходимостта от създаване на работещи механизми за предоставяне на равен достъп на гражданите до базисна социална инфраструктура, качествени публични услуги за задоволяване на образователните, социалните и културни потребности на най-уязвимите групи от населението, както и създаване на условия за ефективна подкрепа и социално включване.

Основният финансов инструмент на Европейския съюз насочен към подкрепа на държавите членки, както и към насърчаване на икономическата и социалната кохезия е Европейския социален фонд (ЕСФ).

¹ Икономически и социален съвет, 2023, Становище на тема „Европейската стратегия за полагането на грижи – насоки за приложението ѝ в България“

Европейският съюз, чрез Европейски социален фонд предоставя финансиране за редица проекти и програми в сферата на социалните дейности. Той прилага строги правила за стриктен контрол върху начина, по който се използват средствата, за да се гарантира, че те се изразходват в условията на прозрачност и отчетност.

Със средствата от ЕСФ се финансират основно проекти от типа:

- „меки мерки“, които са насочени към обучения, повишаване на уменията и компетенциите, дейности за подкрепа и социална интеграция, популяризиране и разпространение на информацията и резултатите и др. дейности;
- инвестиционни проекти или „твърди мерки“ свързани със строителство, реконструкция/рехабилитация на социална инфраструктура, както и други инвестиции свързани с доставки на оборудване, обзавеждане и др².

Съществува възможност и за смесен тип проекти, в които се съчетават „твърди и меки мерки“, чрез прилагане на кръстосано финансиране от Европейски фонд за регионално развитие (ЕФРР) и ЕСФ. Като пример за такъв тип проекти могат да бъдат дадени проектите, финансирани по оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ в изпълнение на Националната стратегия за дългосрочна грижа.

Широкото разбиране за проектното финансиране с европейски средства е като допълващо към националните финансови инструменти. В последните години, обаче неговия принос се увеличава при изграждане на социалната инфраструктура и мрежата от социални услуги. Това води до подобряване на качеството и достъпа до социални услуги, особено с оглед увеличаващия се брой възрастни лица, които имат нужда от ежедневна социална подкрепа.

Сериозен източник на финансиране за създаване на нови социални услуги, съгласно Националната карта за социални

² Европейски социален фонд плюс <https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/bg>.

услуги, е Национален план за възстановяване и устойчивост. В рамките на стълб „Справедлива България“, Компонент 1 са предвидени средства за общини, на чиято територия ще се изграждат нови социални услуги за резидентна грижа и съпътстващи специализирани и консултативни социални услуги (дневна грижа, терапия и рехабилитация, обучения за придобиване на умения и т.н.) за лица с увреждания. По същия компонент се предоставят финансови ресурси за общини, на чиято територия има функциониращ дом за стари хора, който ще се реформира в съответствие със стандартите за качество на резидентната грижа за възрастни хора в надтрудоспособна възраст, определени в Наредбата за качеството на социалните услуги. Предвижда се изграждане и оборудване на 125 нови социални и интегрирани здравно-социални услуги за резидентна грижа и съпътстващи специализирани и консултативни социални услуги за лица с увреждания за 3 750 потребители³. Осигурени са средства и за повишаване на енергийната ефективност на социалната инфраструктура за предоставяне на социални услуги, делегирана от държавата дейност. Чрез подобни проекти освен пряко въздействие върху социалната инфраструктура, се цели постигане на значителен екологичен ефект чрез подобряване на енергийните характеристики на сградния фонд.

2. Типове социални проекти, реализирани на територията на община Велико Търново

Според Илчева проектите в социалната сфера могат да се класифицират в следните основни категории:

- Проекти насочени към изграждане/реконструкция на социална инфраструктура – инфраструктурни проекти;
- Проекти насочени към развитие на нови социални услуги/услуги за социално включване;
- Проекти насочени към създаване на заетост – проекти насочени към подкрепа на най-уязвимите лица за включване на трудовия пазар;

³ Национален план за възстановяване и устойчивост

- Проекти за развитие на социално предприемачество – за стартиране на социални предприятия⁴;

Основната същност на социалните проекти е, че са насочени към задоволяване на потребности на хората от определени социални групи, които са уязвими и при които съществува висок риск от социална изолация и изключване. Независимо от конкретната цел на отделната социална инициатива, в основата на социалните проекти стои идеята за промяна, която да повлияе положително както на лицата към които е насочена, така и към цялото общество. Водеща цел за общините е разширяване на мрежа от социални услуги в общността и в домашна среда за осигуряване на независим и достоен живот за възрастните хора и хората с увреждания и тяхното пълноценно включване в живота на обществото⁵.

Анализът на реализираните проекти на територията на община Велико Търново показва превес на инфраструктурните проекти, насочени към изграждане и реконструкция на социална инфраструктура. Най-значимите проекти от последните 2 години са свързани с „Реконструкция и модернизация на базата на Домашен социален патронаж – Велико Търново, филиал с. Ново село“, реформиране на Дом за стари хора „Венета Ботева“ гр. Велико Търново и Дом за стари хора „Св. Иван Рилски“ село Балван, изграждане на три броя нови социални услуги – резидентна грижа за пълнолетни лица с деменция за 15 потребители – 2 броя и Център за специализирана подкрепа за лица с увреждания и техните семейства – 1 бр.⁶

Допълнителни възможности за общините в България да разширят мрежата от социални услуги на местно ниво и да осигу-

⁴ Илчева, М. (2021). Аспекти на проектното финансиране за насърчаване на социалното предприемачество в България. Развитие на българската и европейска икономика – предизвикателства и възможности, 27–28.05.2021 г.

⁵ АСП, 2022, „Актуализиран стратегически план на Агенция за социално подпомагане 2022–2025“

⁶ Интернет страница на община Велико Търново

гурят грижа и подкрепа за повече лица в неравностойно положение са операция „Грижа в дома“ с акцент върху необходимостта от развитие на интегрираните социално-здравни услуги. Със средства от програма „Развитие на човешките ресурси“ (ПРЧР) 2021–2027 могат да се разработват иновативни услуги, съобразени с навлизащите информационни технологии. Много важно за общините е предоставянето на услугата „Топъл обяд“, която също се осигурява с проектно финансиране по другата програма на МТСП – за храни и основно материално подпомагане⁷. И двете програми се съфинансират от Европейския социален фонд плюс.

3. Въздействие на социалните проекти за подобряване качеството на социалните услуги в община Велико Търново.

При изследване на приноса на социалните проекти към мрежата от социални услуги в община Велико Търново е използван диференциран подход, който определя приноса на ниво местна общност, ниво на социална услуга и на индивидуално ниво.

В най-общ план реализацията на социални проектни на ниво местна общност носи следните приноси:

- имат влияние върху подобряване на националните и регионални социални политики, намаляване на социалното неравенство и бедността;
- стимулират модернизацията на социалната сфера и подкрепят отговорите на основните социални предизвикателства на съвременния свят, като заетост, икономическа стабилност и растеж, но и необходимост от насърчаване на социална кохезия, развитие на социални умения, демократични ценности и основни права, социално приобщаване, активно гражданство;
- подкрепят активното включване на неправителствените организации и гражданското общество при предоставянето на социални услуги и прилагането на политиките, които да повишават благосъстоянието на групи в неравностойно положение.

⁷ Програма „Храни и основно материално подпомагане“ 2021–2027 г.

Пример от община Велико Търново за ефективно управление на проекти в социалната сфера, с конкретен принос за устойчиво подобряване качеството на живот и социално включване на лица от уязвимите групи е проект „Грижа в дома в Община Велико Търново“, който се изпълнява от края на 2022 г. до м. май 2024 г.

Текущата демографска ситуация в Република България очертава сериозна криза, свързана със застаряване и продължаващо намаляване на активното население. Увеличаването на здравословните проблеми на населението, както и нарастването на броя на самотно живеещите възрастни хора и лица в нужда от индивидуализирана подкрепа допълнително задълбочават предизвикателствата пред социалните услуги. „Все повече възрастни хора поради заболяване, инвалидност или немощ се нуждаят от подкрепа за справяне с обективните трудности в ежедневието. Това провокира прогресивно разрастване на социалните услуги, предоставящи лични грижи и домакински дейности, както и интегрирани здравно-социални грижи“⁸.

В последните седем години чрез европейско финансиране са реализирани редица проекти за осигуряване на грижа в домашна среда за възрастни хора в невъзможност за самообслужване и хора с увреждания, като тенденцията е на постоянно увеличаване на броя на лицата, които имат потребност от предоставяне на подкрепа в домашна среда. Постигнатите положителни резултати, чрез реализацията на проекти за предоставяне на грижи в домашна среда, мотивират Община Велико Търново да търси възможност за надграждане и разширяване на спектъра от почасови мобилни интегрирани здравно-социални услуги, включващи и психологическо консултиране, чрез които да се подобри качеството на живот на възрастните хора и хората с увреждания.

⁸ **Йоргова, М. (2022).** Социални услуги за стари хора – грижа и безопасност в условията на пандемия. Развитие на българската икономика – предизвикателства и възможности, том 6, В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 319

Изпълнението на дейностите по Проект „Грижа в дома в Община Велико Търново“ осигурява продължаване и надграждане на създадения през годините модел за предоставяне на почасови мобилни интегрирани здравно-социални услуги за възрастните хора и лицата с увреждания, които са в невъзможност за водене на самостоятелен живот, допринесе за подобряване на техния социален, здравен и психологически статус и има ключова роля за превенция на институционализацията, чрез осигуряване на подкрепа в домашна среда, реализиране на права и насърчаване на социалното включване на лицата от целевата група. Имайки предвид възрастовата структура на населението и прогнозите за следващите 20 до 30 години, то развитието на адекватна мрежа от социални услуги за възрастното население е ключово за успеха на социалната политика в България⁹.

Основната цел на проект „Грижа в дома в Община Велико Търново“ е да се осигури подкрепа в домашна среда за над 330 възрастни хора в невъзможност за самообслужване и хора с увреждания, като по този начин се защитава обществения интерес и се отговаря на нуждите на населението, като си достига до най-уязвимите групи от населението, които получават навременна и професионална подкрепа в зависимост от техните индивидуални потребности, чрез предоставяне на богат спектър от услуги в домашна среда, в т.ч.:

- Предоставяне на почасови мобилни интегрирани здравно-социални услуги по домовете и психологическа подкрепа за възрастни хора в невъзможност за самообслужване и лица с увреждания.

- Доставка на храна, хранителни продукти и продукти от първа необходимост, както и осигуряване на транспорт на персонала, предоставящ услугите, от/до домовете на лицата. Допустимо е също така заплащане на битови сметки, заявяване и получаване на неотложни административни и битови услуги (със средства на потребителите).

⁹ ИПИ 2021, Ролята на местната власт в предоставянето на социални услуги

- Предоставяне на лицата от целевата група на информация относно превенция и профилактика на здравето и социално значими заболявания, включително консултации с диетолог и др. специалисти при необходимост.

Услугите се предоставят на базата на идентифицираните специфични потребности на лицата от целевата група, в резултат на извършена индивидуална оценка на потребностите и подбор на потребителите¹⁰.

Сред основните цели на проекта е и подобряване на достъпа до социални и здравни услуги за жителите на малките, отдалечени и труднодостъпни населени места на територията на общината.

Допустимите целеви групи по проекта са:

- Възрастни хора в невъзможност за самообслужване и лица с увреждания;
- Служители на доставчици на социални и интегрирани здравно-социални услуги.

За времето на действие на проекта „Грижа в дома в Община Велико Търново“ – грижа в домашна среда са получили общо 435 лица от целевата група, чрез назначени 125 лица. Сред потребителите преобладават възрастни хора в невъзможност за самообслужване (52%), лица с увреждания, които притежават ЕР на ТЕЛК без определена чужда помощ (44%), а едва 4% са лица с увреждания, които притежават експертно решение на ТЕЛК с определена чужда помощ. Прави впечатление високият дял на възрастните хора в невъзможност за самообслужване, които макар и да срещат сериозни затруднения при задоволяване на ежедневните си потребности не попадат в обхвата на нито една законово регламентирана възможност за оказване на подкрепа в домашна среда. Те не притежават ЕР на ТЕЛК, тъй като са в напреднала възраст и поради трудната, продължителна и тежка процедура по извършване на експертиза от здравните органи, лицата и техни-

¹⁰ Насоки за кандидатстване по процедура „Грижа в дома“ по ОП „Развитие на човешките ресурси“, <https://old.esf.bg/procedures/grizha-v-doma/>

те близки не предприемат действия по издаване на ЕР на ТЕЛК. Единствена възможност за тях е подкрепата, чрез почасовите интегрирани здравно-социални услуги, предоставяни по Проект „Грижа в дома в Община Велико Търново“.

От предоставяните по проекта услуги най-търсени и предпочитани са социалните услуги (54%), следвани от интегрираните здравно-социални услуги (28%). За преобладаващата част от потребителите ползването на социални услуги в комплекс със здравни услуги (11%) и пазаруване (7%) напълно удовлетворява индивидуалните им потребности от подкрепа в домашна среда.

Подкрепата на потребителите се осъществява от назначени по проекта лица. Техният състав включва социален работник – 2 бр., психолог – 1 бр., медицинска сестра – 5 бр., шофьор – бр., координатор, грижи за възрастни хора в общността – 3 бр., домашен санитар – 112 бр. Данните за възрастта на назначените лица показва, че преобладаващата част от тях са на възраст от 45 до 65 г. (65%), а почти $\frac{1}{4}$ са лица на възраст над 65 г.

Посоченото подсказва, че основен проблем при изпълнение на дейностите по Проект „Грижа в дома в Община Велико Търново“ се явява човешкият ресурс. Екипът за организация и управление на проекта трудно успява да осигури достатъчно на брой лица за длъжността „Домашен санитар“. Най – голяма част от наетите на тази позиция и предоставящи почасови интегрирани здравно-социални услуги са в надтрудоспособна възраст.

За справяне с този проблем Екипа за организация и управление на проекта насочва усилия към популяризиране на услугите, предоставяни по проекта и осъществява периодични разчети на бюджета на проекта, с цел осигуряване на възможност за повишаване на трудовите възнаграждения на персонала на проекта.

В процеса на предоставяне на грижата в дома възникват периодично проблеми, свързани с комуникацията между домашния санитар и потребителя/близки и роднини на потребителя. В тези случаи навременната намеса на социалните работници и психо-

лога са от особено важна значение, които на база на натрупания опит успяват да преодолеят възникналите трудности.

В изпълнение на дейностите по проекта, подкрепата в домашна среда се предоставя от лица, които не са част от семейството на потребителите. По този начин част от необходимите грижи се поемат от външни лица и се предоставя реална възможност на близките и роднините да се реализират на пазара на труда.

През годините в хода на изпълнение на дейностите по процедури, чрез които се осигурява грижа в домашна среда за възрастни хора в невъзможност за самообслужване и хора с увреждания, Община Велико Търново отчита нарастващо търсене и повишаване на броя на лицата, които имат потребност от предоставяне на подкрепа в домашна среда¹¹.

Предоставянето на интегрирани здравно-социални услуги в домашна среда, в изпълнение на дейностите по проект „Грижа в дома в Община Велико Търново“ осигурява:

- Подобряване качеството на живот, реализиране на правата и насърчаване на социалното включване на над 435 възрастни хора в невъзможност за самообслужване и лица с увреждания в Община Велико Търново, чрез предоставяне на грижа в домашна среда, осигуряване на лесен достъп до здравна грижа и психологическо консултиране;

- Трудова заетост на над 125 лица, назначени като персонал по проекта, чрез което Община Велико Търново ефективно допринася за намаляване на бедността и социалното изключване сред населението, както и за намаляване на процента на безработните лица на територията на общината.

- Възможност за осигуряване на трудова заетост на близките на лицата, които се нуждаят от постоянна подкрепа при извършване на ежедневните дейности, чрез назначаването им като домашни санитарии по проекта.

¹¹ ИПИ 2022, „Социални услуги в подкрепа на възрастните хора“, доклад по проект „Намаляване на бедността и неравенството във възможностите чрез реформи в социалните трансфери и услуги“.

- Възможност на близките и роднините на потребителите по проекта да се реализират на пазара на труда, извън домашната среда на своите близки, които се нуждаят от постоянна подкрепа при извършване на ежедневните дейности.

За осигуряване на устойчивост на предоставяните по проекта интегрирани здравно-социални услуги, Община Велико Търново е предприела необходимите действия, като е осигурено повишаване на броя на потребителите на държавно делегираната социална услуга „Асистентска подкрепа“.

Заклучение

Направеният анализ на реализирани социални проекти на територията на община Велико Търново ясно показва положителния ефект върху системата и качеството на социалните услуги, така че те да изпълняват основната си функция да подкрепят ежедневно хора в нужда.

Доброто и даващо резултати проектно управление се състои в изграждането и прилагането на система от мерки и правила, насочени към успешното постигане на заложените цели и индикатори. При социалните проекти целите и индикаторите намират израз чрез подобрено качество на живот и подпомогнати индивиди, които се справят самостоятелно в ежедневието. Концепцията за добро управление е ориентирана към прилагането на добрите практики, натрупани от опита на Община Велико Търново в управлението на различни програми и проекти.

Качественото и резултатно управление на проекти и програми, предполага създаване, поддържане и усъвършенстване на система за постоянен превантивен и текущ контрол и мониторинг на проектните дейности, както и прилагане на адекватни и навременни действия за справяне с несъответствията и разминаването на изпълняваните дейности с конкретните цели на проекта.

Най-съществена роля при управлението на програми и проекти играе човешкия ресурс, ангажиран в дейностите по проекта. Добре подготвения и професионално ориентиран екип, с достатъчно натрупан опит в организацията и управлението на проек-

ти, допринася за качествено постигане на заложените цели и индикатори, а понякога и до надграждане и надвишаването на очакваните резултати. И тъй като тенденцията е към увеличаване на изпълняваните от общините социални проекти, то първостепенна задача е да се инвестира в развитие на административен капацитет и човешки ресурси, които да могат да използват европейското финансиране по най-ефективен начин с фокус върху хората, които имат нужда от подкрепа.

Литература:

АСП 2022, „Актуализиран стратегически план на Агенция за социално подпомагане 2022–2025“.

Илчева, М. (2021). Аспекти на проектното финансиране за насърчаване на социалното предприемачество в България. Развитие на българската и европейска икономика – предизвикателства и възможности“, 27–28.05.2021 г.

Икономически и социален съвет, 2023, Становище на тема „Европейската стратегия за полагането на грижи – насоки за приложението ѝ в България“.

ИПИ 2022, „Социални услуги в подкрепа на възрастните хора“, доклад по проект „Намаляване на бедността и неравенството във възможностите чрез реформи в социалните трансфери и услуги“.

ИПИ 2021, Ролята на местната власт в предоставянето на социални услуги

Йоргова, М. (2022). Социални услуги за стари хора – грижа и безопасност в условията на пандемия. Развитие на българската икономика – предизвикателства и възможности, том 6, В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 317–325.

Закон за социалните услуги – Обн. ДВ. бр. 24 от 22 Март 2019 г.

Община Велико Търново, <https://www.veliko-tarnovo.bg/bg/>

Европейски социален фонд плюс <https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/bg>

Национален план за възстановяване и устойчивост

Програма „Храни и основно материално подпомагане“ 2021–2027 г.

Насоки за кандидатстване по процедура „Грижа в дома“ по ОП „Развитие на човешките ресурси“, <https://old.esf.bg/procedures/grizha-v-doma/>

СИСТЕМА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО В СОЦИАЛНАТА УСЛУГА „РЕЗИДЕНТНА ГРИЖА ЗА ХОРА В НАДТРУДОСПОСОБНА ВЪЗРАСТ“: СТРУКТУРИ, ПРОЦЕСИ И ЕФЕКТИВНОСТ

Снежана Михова, Янка Павлова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN THE “RESIDENTIAL CARE FOR PEOPLE OF OLDER AGE” AGE SOCIAL SERVICE: STRUCTURES, PROCESSES AND EFFICIENCY

Snezhana Mihova, Yanka Pavlova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

***Abstract:** The article presents an analysis of a quality management system in the context of the social service “Residential care for people of older age”. The study covers organizational structures, safety management procedures, employee development, user acceptance, rights protection and health care. By describing regulatory standards and assessing their integration into the organization of social service management, it depicts the quality of care provided. In conclusion, the challenges and benefits of implementing such a system are discussed, as well as recommendations for its future development.*

***Keywords:** quality management; social services; residential care.*

Въведение

Управлението на качеството е от съществено значение за предоставянето на висококачествени социални услуги. С напредването на технологиите, социалните промени, еволюцията

на социалните услуги¹, застаряването на населението, нуждата от ефективни и адаптивни системи за управление на качеството в социалната грижа за хора в надтрудоспособна възраст става все по-актуална. Такива системи не само подобряват стандартите на обслужване, но и гарантират, че услугите отговарят на нарастващите изисквания за прозрачност, безопасност и удовлетвореност на потребителите².

Въвеждането на система за управление на качеството в социалните услуги е наложено от промените в социалното законодателство³ в контекста на реформата и е пряко свързано с приемането на Закона за социалните услуги⁴ и Наредбата за качеството на социалните услуги⁵. Тези нормативни и поднормативни актове установяват рамка, в която се изисква включването на стандартизирани управленски практики. Системата за управление на качеството не само отговаря на законови и регулаторни изисквания, но и служи като инструмент за постигане на целите на реформата – подобряване на ефективността, прозрачността и качеството на социалните услуги, като същевременно защитава правата и интересите на потребителите⁶.

¹ **Русанова, Л. (2024).** Еволюция на социалните услуги в България – опит за проекция на модел на социалните услуги. Социална работа 2:1–23

² **Пулова-Ганева, Ю. (2023).** Качество на социалните услуги - предизвикателства пред българската практика. Проблеми на социалната и икономическата сигурност, Том 2, В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, с. 153–162,

³ **Павлова, Я. (2022).** Преход, трансформация и предизвикателства пред социалните услуги в Република България. Социални изследвания: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2022, с. 65–79, с. 65.

⁴ Закон за социалните услуги. – Обн. в: Държавен вестник, бр. 24 от 22 март 2019 г.

⁵ Наредба за качеството на социалните услуги. – Обн. в: Държавен вестник, бр. 48 от 28 юни 2022 г.

⁶ **Pavlova, Y. (2024).** Challenges and Opportunities for Social Services in the Republic of Bulgaria. 8th International Scientific Conference:

В контекста на резидентната грижа за възрастни хора, управлението на качеството има своите специфики – от спазване на нормативни изисквания и защита на личните данни до осигуряване на емоционална подкрепа и насърчаване на социалните контакти за потребителите. Разработените процедури, програми и политики трябва да покрият цялостния спектър от дейности, свързани с грижата за възрастните – от медицински грижи и хранене, през обучение и развитие на персонала, до управление на жалби и защита на правата на потребителите.

Създаването и имплементацията на система за управление на качеството се явява фактор за подобряване на услугите, удовлетвореността на потребителите и ефективното използване на ресурсите. Тази статия представя обстойна система за управление на качеството, разработена за нуждите на социалната услуга „Резидентна грижа за хора в надтрудоспособна възраст“. Ключовите компоненти на системата включват организационните структури, процедурите за безопасност и поверителност, методите за развитие на персонала, както и механизмите за защита на правата и благосъстоянието на потребителите. Прегледът на тези елементи цели да демонстрира как интеграцията на стандартизирани процеси и процедури може да доведе до повишаване на ефективността и качеството на разглежданата социална услуга.

Методология

За да се изгради изчерпателен и обоснован модел на система за управление на качеството в резидентна грижа за хора в надтрудоспособна възраст, е проведен анализ на наличната документация, процедури и структури. Методологията на изследването се състои от няколко ключови етапа:

Събиране на данни и източници

Първоначално са идентифицирани и събрани всички релевантни документи, политики, процедури и протоколи, свързани

със системата за управление на качеството в разглежданата социална услуга. Тези материали включват:

- Организационни схеми и управленски документи;
- Процедури за безопасност, поверителност и архивиране;
- Програми за обучение и развитие на персонала;
- Документи, свързани с прием на потребители, здравеопазване, хранене и защита на правата на потребителите;
- Правилници и наредби, свързани с актуалната нормативна рамка.

Структуриране на информацията

След събирането на документите, те са категоризирани в логически групи според функционалните им области – например организация и управление, безопасност, развитие на служителите, управление на случаи, здраве и хранене и др. След това са категоризирани в съответствие с нормативните разпоредби, указани в „Наредбата за качеството на социалните услуги“, което на практика задава и облика на Системата за управление на качеството в социалната услуга „Резидентна грижа за хора в надтрудоспособна възраст“.

За всяка от категориите е проведен анализ, включващ:

- **Описание на процедурите и процесите:** Подробно разглеждане на всяка процедура, програма или политика, която е част от системата, както и тяхната цел и начин на прилагане;
- **Оценка на съответствието с нормативната рамка:** Сравнение на вътрешните процедури с изискванията на законите и наредбите, регулиращи социалните услуги, с цел идентифициране на добри практики и области за подобрене.

Представяне на Система за управление на качеството в „Резидентна услуга за хора в надтрудоспособна възраст“ – структура и съдържание

Управлението на качеството на предоставяната социална услуга „Резидентна грижа за хора в надтрудоспособна възраст“ се осъществява, съгласно разработени правилници, правила и

процедури, изготвени съобразно изискванията на Наредбата за качеството на социалните услуги, които са организирани в следните стандарти:

Стандарт **„Организация и управление“**. Качеството на организацията и управлението на социалната услуга се постига чрез прилагането на:

- Система за управление на качеството – систематизира всички налични документи в социалната услуга „Резидентна грижа за хора в надтрудоспособна възраст“ (РГВХ);

- Програма за развитие на качеството - Програмата е разработена съгласно по чл. 112, ал. 1 от Закона за социалните услуги за постигане на съответствие със стандартите за качество на услугите заложи в Наредбата за качеството на социалните услуги. Програмата определя основните принципи, цели, нива и индикатори за мониторинг на качеството на предоставяната услуга. Изготвя се за период от три години, като ежегодно се прави преглед на заложените цели и постигнати резултати, използваните методи и ефективността;

- Годишен отчет към Агенция за качеството на социалните услуги (АКСУ) – в изпълнение на изискванията на чл. 112, ал. 3 от Закона за социалните услуги, в срок до 31 март на съответната година, се предава годишен отчет за предоставяната услуга през предходната година;

- Трудов договор на Директора на РГВХ – урежда трудово правните отношения между Директора и Доставчика на услугата;

- Длъжностна характеристика на Директора на РГВХ – регламентира правата и задълженията на Директора на РГВХ.

Стандартът **„Организация на дейностите“** включва следните процедури:

- Правилник за вътрешния ред – този Правилник определя организацията за ползване на социалната услугата „Резидентна грижа за възрастни хора в надтрудоспособна възраст“. В Правилника са разписани правата и задълженията на потребителите, правилата и редът за организиране на тяхното ежедневие, битът

и свободното им време, както и условията за прекратяване на договора между Доставчика и потребителя.

- Правилник за вътрешния трудов ред – урежда организацията на труда в социалната услугата „Резидентна грижа за възрастни хора в надтрудоспособна възраст“ съобразно особеностите на неговата дейност и конкретизира правата и задълженията на служителите, работещи по трудово правоотношение в конкретната социална услуга, и на работодателя, установени в Кодекса на труда и нормативните актове по прилагането му.

- Разписан дневен режим;

- Програма за дейността на услугата – съдържа описание на услугите, които се предоставят, материалната база, образованието и опита на персонала;

- Документи, отразяващи дейността на Съвета на потребителите: процедура, описваща правилата за създаване и работа на Съвета на потребителите; протокол за учредяване; заповед за създаване;

- Протоколи от проведени ежемесечни екипни срещи за обсъждане на работата с потребителите, организацията на услугите, планиране на дейностите в оперативен порядък;

- Месен график на служителите – показва смените на персонала, почивките и отработените часове;

- Рапортна книга – попълва се при предаване на смените от обслужващия персонал. Съдържа броя на потребителите в момента, описват се проблемни ситуации през изминалата смяна. Записват се излезлите в отпуск или постъпили в болнично заведение;

- Процедура за съхранение и защита на материалните ценности и парични средства на потребителите, протоколи за изписване/получаване на средства, книга на материалните ценности и парични средства на потребител, оставени на съхранение. Наставените лица, предоставили за съхраняване парични средства и други материални ценности, подписват предавателно-приемателен протокол, копие от който им се връчва.

Стандартът „**Място на предоставяне**“ включва: АКТ за общинска собственост/копие/; копие на Решение на Общински съвет на съответната община, доставчик на разглежданата социална услуга;

Стандартът „**Специализирана среда**“ включва: регистър на потребителите – в него се вписва всеки новопостъпил потребител, семейно положение, контакти с роднини и/или близки, данни за личния лекар, акт за настаняване, дата и причина за напускане или дата на смърт на лицето; правила за достъп до помещенията и документацията – определя достъпа на всеки служител до различните помещения.

Стандартът „**Безопасност и сигурност**“ включва:

- План за защита при бедствия и аварии – Основната цел на този план е защитата на живота и здравето на потребителите и персонала, опазване на околната среда и имуществото при бедствия на територията на обекта. Набелязване на превантивни мерки за предотвратяването или намаляване на неблагоприятните последици в резултат от бедствия, организиране и координиране на дейностите по защитата при възникването им;

- Пожарно досие на услугата;

- Процедура за съхранение и използване на потенциално вредни вещества – посочва се помещението в което се намират, длъжностите с право на достъп и работа с препаратите, както и тяхната употреба;

- План за действие в условията на епидемична обстановка - посочва прилаганите противоепидемични мерки за предотвратяване на разпространението, заразяването и заболяемостта при епидемична ситуация и опазване здравето и живота на потребителите и персонала в услугата предвид специфичните условия, свързани с осъществяване на физическа дистанция и контакти, необходимост от оказване на постоянна грижа от страна на персонала, наличие на множество придружаващи заболявания, които компрометират в голяма част от лицата и възможностите за поддържане на лична и респираторна хигиена, което предполага по-висок риск и неблагоприятен изход при евентуално инфектиране;

- Процедура за уведомяване и действие при инцидент/смърт на потребител;

- Процедура за действие при отсъствие на потребител без основателна причина или предупреждение от социалната услуга.

Стандартът „**Поверителност и сигурност**“ включва:

- Процедура за защита на личните данни и информацията за потребителите и семействата им – процедурата има за цел да регламентира: механизмите на водене, поддържане и защита на регистър „Потребители“, съхраняващ лични данни за потребителите, ползващи предоставяните социални услуги; задълженията на длъжностните лица, обработващи лични данни и/или лицата, които имат достъп до лични данни и работят под ръководството на обработващите лични данни, тяхната отговорност при неизпълнение на тези задължения; необходимите технически и организационни мерки за защита личните данни на посочените по-горе лица от неправомерно обработване;

- Декларация – лични данни на потребителите;

- Правила за архивиране на информацията – правила за съхранение и архивиране на документи на услугата имат за цел да създадат реда и организацията за правилното архивиране на документите в услугата, спазването на сроковете за тяхното съхранение и унищожаване, чрез определянето и систематизирането им в Спецификация на типовете документи със съответните срокове за тяхното съхранение/респективно унищожаване. Правилата за реда и организацията на архивната дейност в услугата са изготвени в съответствие с българското законодателство и са съобразени с изискванията на следните нормативни документи: Закона на Националния архивен фонд⁷ и Наредба за реда за организирането, обработването, експертизата, съхраняването и използването на документите в учреденските архиви на държавните и общински институции⁸. Заглавията и сроковете са съ-

⁷ Закон за Националния архивен фонд. – Обн. в: Държавен вестник, бр. 57 от 13 юли 2007 г.

⁸ Наредба за реда за организирането, обработването, експертизата, съхраняването и използването на документите в учреденските

образени с видовете документи, създавани в услугата, Закона за здравето⁹, Закон за социалните услуги¹⁰, Правилник за прилагане на закона за социалните услуги¹¹, Закон за хора с увреждания¹², Закон за здравното осигуряване¹³, Семейния кодекс¹⁴, Закон за защита на класифицираната информация¹⁵, Закон за достъп до обществената информация¹⁶;

● Заповед за определяне на комисията за архивиране на документацията.

Стандартът **„Работа с общността“** включва: информационни материали за социалната услуга; информация за услугата до Дирекция „Социално подпомагане“.

Стандартът **„Финансов ресурс“** включва: решение на общински съвет за утвърждаване на бюджета; бюджетна бланка за разпределяне на разходите; отчет на разходите; поименно щатно разписание; ведомости за работни заплати.

Стандартът **„Структура и квалификация на служителите“** включва: длъжностно щатно разписание; длъжностни характеристики – регламентират правата и задълженията на служителите в услугата; етичен кодекс; трудови досиета; здравни книжки; сертификати от обучения; процедура за оценка на рабо-

архиви на държавните и общински институции – Обн. ДВ. бр. 17 от 6 Март 2009 г.

⁹ Закон за здравето – Обн. ДВ. бр. 70 от 10 Август 2004 г.

¹⁰ Закон за социалните услуги – Обн. ДВ. бр. 24 от 22 Март 2019 г.

¹¹ Правилник за прилагане на закона за социалните услуги – Приет с ПМС № 306 от 9.11.2020 г., обн., ДВ, бр. 98 от 17.11.2020 г.

¹² Закон за хората с увреждания – Обн. ДВ. бр. 105 от 18 Декември 2018 г.

¹³ Закон за здравното осигуряване – Обн. ДВ. бр.70 от 19 Юни 1998 г.

¹⁴ Семейен кодекс – Обн. ДВ. бр. 47 от 23 Юни 2009 г.

¹⁵ Закон за защита на класифицираната информация – Обн. ДВ. бр. 45 от 30 Април 2002 г.

¹⁶ Закон за достъп до обществената информация – Обн. ДВ. бр.55 от 7 Юли 2000 г.

тата на служителите; процедура за подбор на персонал; процедура за подбор на доброволци.

Стандартът **„Развитие на служителите“** включва: програма за въвеждащо и надграждащо обучение; индивидуални планове за развитие на служителите; програма за повишаване квалификацията на персонала; процедура за наставничество; график на супервизиите; предоставяне на групова и индивидуална супервизия на персонала.

Стандартът **„Вход в услугата“** включва: лично досие; процедура по прием на потребител; регистър на потребителите; договори.

Стандартът **„Управление на случай“** включва: регистър на потребителите; индивидуална оценка на потребностите от подкрепа – чрез нея се извеждат ресурси и дефицити на потребителя необходими за изготвяне на качествен план за подкрепа; индивидуален план за подкрепа – съобразен е с нуждите и потребностите на конкретния потребител; заповед за съставяне на мултидисциплинарен екип за изготвяне и актуализиране на индивидуална оценка на потребителя от подкрепа (ИОПП) и индивидуален план за подкрепа (ИПП); протоколи от екипни срещи на мултидисциплинарен екип (МДЕ); регистър на протоколите от екипни срещи на МДЕ.

Стандартът **„Здраве и хранене“** включва: приготвяне на храната по рецептурна книга; план за здравни грижи; процедура за снабдяване, съхранение и изписване на лекарствени продукти; правилник за вътрешния ред; рапортна книга; документи, удостоверяващи изписани лекарствени средства и лечение; амбулаторни листи от прегледи; програма за лекции и беседи от медицинското лице; материали от лекции/беседи за здравословен начин на живот; седмични менюта; протоколи от проверки на РЗИ; заповедна книга за требване храната на потребителите; процедура за действие на потребителите при съмнение за дехидратация или намаляване/отказ от храна на потребител.

Стандартът „Програми и дейности“ включва: програма на дейностите; правилник за вътрешния ред; учебни материали, помагала и др.; ИОПП и ИПП.

Стандартът „Взаимоотношения потребители – служители“ включва: анкетни карти; правилник за вътрешния ред; протоколи от екипни срещи; удостоверения от обучения; протоколи от супервизии; програми за обучение на служители; досиета на потребители.

Стандартът „Защита правата на потребителите“ включва: протоколи от работата на Съвета на потребителите; процедура за подаване на жалби; заповед за създаване на Комисия по жалбите; книга за регистриране на жалби, досиета на жалбите; процедура за защита от насилие и злоупотреба и дискриминация; процедура за действие при проява на неприемливо поведение; регистър на сигналите и тяхното развитие; програма за развитие на качеството; годишен отчет за работата.

Стандартът „Семейни, лични и социални връзки“ включва: лични досиета; документи удостоверяващи отпуските на потребителите. – В социалната услуга потребителите ползват отпуск до три месеца за календарна година, след подадена молба до Директора, в която са описани срока на отсъствие от услугата, мястото на пребиваване, както и лице за контакт.

Дискусия

Интеграцията на набор от процедури, документи и програми в системата за управление на качеството, следваща нормативните изисквания в резидентната грижа за хора в надтрудоспособна възраст показва значителен потенциал за повишаване на стандартите на обслужване и удовлетвореността на потребителите. На лице са редица предимства:

- **Подобряване на координацията и ефективността на социалната услуга:** позволява по-добра координация в услугата и взаимодействието ѝ с други услуги и институции, ангажирани в грижата за потребителите. Чрез ясно дефинирани процедури за действие, от прием на нови потребители до управление на

ежедневните грижи и извънредни ситуации, се намалява риска от пропуски, забавяния или грешки. Това води до по-ефективна работа и по-високо качество на услугите;

- **Повишена безопасност и защита на личните данни:** мерките за безопасност и поверителност, както и процедури за управление на инциденти, гарантират защитата на живота, здравето и личната информация на потребителите и персонала. Такива мерки изграждат доверие в системата и допринасят за чувство за сигурност сред всички участници;

- **Развитие на персонала и повишаване на квалификацията:** програмите за обучение, наставничество и оценка на служителите подобряват професионалните им умения и насърчават етично и отговорно отношение към работата;

- **Персонализирана грижа и управление на случаи:** запазването на прилаганата досега система за управление на случаи, която включва индивидуални оценки на потребностите, изготвяне на планове за подкрепа и мултидисциплинарен подход, осигурява персонализирана грижа, адаптирана към специфичните нужди на всеки потребител;

- **Защита на правата на потребителите и обратна връзка:** тези елементи на системата гарантират, че правата на потребителите се уважават и защитават, а възникналите проблеми се разглеждат своевременно и професионално.

Предизвикателства и ограничения:

Въпреки множеството предимства, имплементацията и поддържането на такава комплексна система срещат редица предизвикателства:

- **Сложност на управлението:** координацията на множество процедури и документи може да доведе до бюрократични пречки, особено в организации с ограничени ресурси. Необходимостта от постоянно обновяване на политиките и обучение на персонала може да бъде натоварваща;

- **Съпротива от страна на персонала:** практиката сочи, че промяната на установени работни практики и навици може да

срещне съпротива от страна на ангажирания персонал. За успешна имплементация е необходимо активно участие на ръководството и ангажиране на служителите чрез обучение и осъзнаване на ползите;

- **Ограничени ресурси:** финансовите и човешки ресурси могат да бъдат ограничени, което затруднява пълната имплементация на всички аспекти от системата. Приоритетизация и ефективно разпределение на ресурсите стават ключови за поддържането на висок стандарт на услугата.

Възможности за подобрене:

- **Технологични иновации:** включването на съвременни информационни технологии може да оптимизира процесите и да намали административното натоварване;

- **Оценка на ефективността:** бъдещи изследвания могат да се фокусират върху количествена оценка на ефективността на системата чрез измерване на ключови индикатори за качество, удовлетвореност на потребителите и ефективност на работните процеси.

Заключение

Разработката и анализът на системата за управление на качеството в резидентна грижа за хора в надтрудоспособна възраст е ключът към постигането на високи стандарти в предоставянето на грижа. Цялостната система, разгледана в тази статия, включва ясни организационни структури, добре дефинирани процедури за безопасност, поверителност, здравни грижи, развитие на персонала и защита на правата на потребителите.

Въвеждането на стандартизирани процедури и политики позволява единообразно и последователно предоставяне на услуги, което намалява рисковете от грешки и пропуски. Инвестициите в обучение, развитие и етичен кодекс за служителите насърчават професионализма и ангажираността, което директно влияе на качеството на грижите. Процедурите за безопасност,

поверителност и защита на правата гарантират, че интересите и благосъстоянието на потребителите са на първо място.

Тази статия предоставя подробен модел за система за управление на качеството, който може да послужи като ръководство за други организации в сферата на социалните услуги. Принципите и процедурите, описани в нея, могат да бъдат адаптирани и приложени в различни контексти, за да се подобри общата ефективност и качество на предлаганите услуги.

Бъдещите перспективи включват:

- Внедряването на нови технологии може допълнително да оптимизира процесите, да улесни управлението на документи и да подобри комуникацията между служителите и потребителите;

- Системата трябва постоянно да се преразглежда и актуализира спрямо променящите се изисквания на нормативната уредба, технологичните възможности и нуждите на потребителите;

- Редовното измерване и анализ на резултатите чрез ключови показатели за качество ще осигурят обратна връзка за ефективността на системата и ще насочат бъдещи подобрения.

Проведеното изследване показва, че изградената система за управление на качеството не е просто съвкупност от документи и процедури, а динамична рамка, която играе централна роля за постигане на устойчиво високо качество на социалните услуги. Нейното успешно внедряване и постоянно развитие ще доведат до подобряване на условията за живот на възрастните хора, както и до повишаване на професионалната удовлетвореност и мотивация на служителите, което е от съществено значение за бъдещото развитие на разглежданата социална услуга.

Литература:

Закон за достъп до обществената информация – Обн. ДВ. бр. 55 от 7 Юли 2000 г.

Закон за защита на класифицираната информация – Обн. ДВ. бр.45 от 30 Април 2002 г.

Закон за здравето – Обн. ДВ. бр. 70 от 10 Август 2004 г.

Закон за здравното осигуряване – Обн. ДВ. бр. 70 от 19 Юни 1998 г.

Закон за Националния архивен фонд – Обн. в: Държавен вестник, бр. 57 от 13 юли 2007 г.

Закон за социалните услуги – Обн. ДВ. бр. 24 от 22 Март 2019 г.

Закон за хората с увреждания – Обн. ДВ. бр. 105 от 18 Декември 2018 г.

Наредба за качеството на социалните услуги – Обн. в: Държавен вестник, бр. 48 от 28 юни 2022 г.

Наредба за реда за организирането, обработването, експертизата, съхраняването и използването на документите в учреденските архиви на държавните и общински институции – Обн. ДВ. бр. 17 от 6 Март 2009 г.

Павлова, Я. (2022). Преход, трансформация и предизвикателства пред социалните услуги в Република България. Социални изследвания: В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2022, 65–79.

Пулова-Ганева, Ю. (2023). Качество на социалните услуги – предизвикателства пред българската практика. Проблеми на социалната и икономическата сигурност, В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, Том 2, 153–162.

Правилник за прилагане на закона за социалните услуги – Приет с ПМС № 306 от 9.11.2020 г., обн., ДВ, бр. 98 от 17.11.2020 г.

Русанова, Л. (2024). Еволюция на социалните услуги в България – опит за проекция на модел на социалните услуги. Социална работа 2: 1–23

Семеен кодекс – Обн. ДВ. бр.47 от 23 Юни 2009 г.

Pavlova, Y. (2024). Challenges and Opportunities for Social Services in the Republic of Bulgaria, Pangeea, 117–125, Alba Iulia, Romania, DOI:10.29302.

ЦИФРОВА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ, КАТО МЕХАНИЗЪМ ЗА ЗАЩИТА НА ЛИЧНИТЕ ДАННИ НА ПОТРЕБИТЕЛИ НА СОЦИАЛНИ УСЛУГИ

Десислава Миткова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

DIGITAL SOCIAL RESPONSIBILITY AS A MECHANISM FOR PROTECTION OF PERSONAL DATA OF USERS OF SOCIAL SERVICES

Desislava Mitkova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

***Abstract:** The article focuses on the growing importance of digital social responsibility in the context of digital transformation, which is a key factor for the development of organizations and society in Bulgaria and the EU by 2030. The research efforts are focused on the theoretical clarification of the concept and the principles of digital social responsibility. The practical application of digital social responsibility is analysed as a strategic mechanism for improving the quality of social services and protecting users' personal data.*

***Keywords:** digital social responsibility; digital ethics; social services; personal data.*

Въведение

Цифрова социална отговорност е модерен термин, посредством който се допълва концепцията за корпоративна социална отговорност във връзка с необходимостта от етично управление на дигиталното пространство. Khattak и Yousaf (2021) посочват, че цифровата социална отговорност обхваща широк кръг от теми, свързани с етичното и прозрачно прилагане на цифрови технологии в дейността на организациите, в това число киберсигурност,

дигитално приобщаване, защита на личните данни на потребителите и борба с дезинформацията (Khattak, A. and Zahid, Y., 2021). В днешно време множество организации използват разнообразни цифрови ресурси за насърчаване на технологичното развитие в полза на обществото, следвайки етични принципи и стандарти за защита правата на потребителите, опазване и гарантиране на сигурността на личните им данни.

Целта на настоящата статия е да бъде допълнено съществуващото научно познание по темата, като се предложи подходяща дефиниция на понятието цифрова социална отговорност, разгледана като механизъм за защита на личните данни на лица, ползващи социални услуги. Основната изследователска теза е свързана с разбирането, че етичното прилагане на цифрова социална отговорност в социалната сфера гарантира сигурност и защита на личните данни на потребителите на социални услуги и способства в дългосрочен план за развитие и иновации по отношение на качеството и достъпа до специализирана подкрепа за уязвими групи в обществото.

1. Същност, значение и регулаторна рамка на цифровата социална отговорност

През последните години сме свидетели на скоростно навлизане на цифрови технологии в икономиката и обществото, което изисква преосмисляне на подходите за оптимално използване на техния потенциал. Цифровата трансформация е от съществено значение за справяне с основни социални и икономически предизвикателства до 2030 г. в България и Европейския съюз (ЕС), като основните приоритети акцентират върху създаване на подходящи условия за растеж и иновации на бизнеса, повишаване на конкурентоспособността на пазара на труда и осигуряване на висок стандарт на живот за гражданите чрез справедлив достъп до здравни грижи, образование и социални услуги¹.

¹ Цифрова трансформация на България за периода 2020–2030 г. София, 2020 г., <https://cist.fmi.uni-sofia.bg/sites/default/files/20RH493pr.pdf>.

Динамичното развитие на технологиите в редица сфери на обществения живот повдига въпроси относно етичната им употреба. Възможностите за злоупотреба с лични данни на гражданите налагат необходимост от приемане на регулации и стандарти за етично и прозрачно дигитално управление в организациите. Резултатите от изследване по темата, проведено в Тайланд, насочват към извод, че *цифровата социална отговорност се явява ключов инструмент за изграждане на доверие у потребителите* в условията на дигитална икономика и цифрово обслужване (Puwirat, W. and Suchart Tripopsakul, S., 2019). Бизнесът, институциите и неправителствените организации следва да прилагат принципи на *цифрова социална отговорност в стратегическите си планове за развитие, за да гарантират етична и социално ангажирана дигитална среда* за своите клиенти, потребители, партньори и обществото като цяло (Pappas, I. et al., 2023).

Това налага да бъдат разгледани конкретни теоретични постановки и основни принципи на цифровата социална отговорност, като базов механизъм за етично и сигурно управление в дигиталната ера. В научната литература липсват конкретни и общоприети дефиниции на понятието цифрова социална отговорност. Вместо това, се използват термини като дигитална етика и цифрова отговорност, които обхващат етични и социални аспекти във връзка с използването на цифрови технологии.

Дигиталната етика изследва моралните принципи и норми, свързани с функционирането на цифровото общество и използването на цифрови технологии в разнообразни житейски сфери (Fuchs, 2023). В рамките на това научно поле се разглеждат въпроси относно отговорното поведение на индивидите и организациите в дигитална среда, както и предизвикателствата на технологичния напредък. Целта на дигиталната етика е да очертае общи етични рамки за защита на правата и интересите на обществото при внедряване на цифрови технологии в дейността и управлението на организациите (Russo, 2018). *Цифровата отговорност, от друга страна, се отнася до етично и социално отговорно използване на цифрови технологии от организации*

и институции и включва защита на личните данни, прозрачност, етично управление и използване на системи с изкуствен интелект, осигуряване на справедлив достъп и приобщаване към дигиталната среда (Trier, M. et al., 2023).

Базирано на тази информация, може да се формулира дефиниция за цифрова социална отговорност като **концепция, обединяваща етичните, правните и социалните ангажименти на организацията при използване на цифрови технологии за осигуряване на дейността и управлението им**. В по-широк смисъл е възможно да се обогати определението за цифрова социална отговорност, от гледна точка на многоаспектния му характер, като **стратегически подход, чрез който организацията прилага принципи на прозрачност, политики за защита на личните данни, дигитално приобщаване и етично управление на технологиите**, с цел ограничаване на рисковете и повишаване на социалните ползи за обществото.

В условията на глобална обществена свързаност, където технологиите играят значима роля за осъществяване на множество дейности в различни икономически и социални сфери, темата за цифровата социална отговорност заслужава задълбочено изследване и анализ. През март 2021 г. Европейската комисия публикува официално съобщение **„Цифров компас до 2030 г.“**, в което се очертава визията за дигитална трансформация на Европа, основана на европейски ценности². Обща цел за ЕС е да бъде постигната цифрова независимост в рамките на общото пространство, което ще допринесе за повишаване на благосъстоянието на обществото и конкурентоспособността на бизнеса. През 2022 г. е приета **Европейска декларация относно цифровите права и принципи** за същия период, която потвърждава ангажмента на ЕС да осигури справедлива, безопасна и приобщаваща

² Виж пълния текст на съобщението на Европейската комисия от 09.03.2021 г. на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:52021DC0118>.

цифрова среда за всички граждани³. В нея са посочени конкретни права на гражданите в дигиталното пространство, като се акцентира върху защита на личните им данни, осигуряване на равен достъп до висококачествени интернет услуги и етично използване на технологиите.

ЕС безспорно се утвърждава като пионер в разработването и прилагането на регулаторни рамки, насочени към укрепване на цифровата социална отговорност и защитата на правата на гражданите при работа с цифровите платформи. Ключова законодателна инициатива в това отношение се явява **Законодателният акт за цифровите услуги (Digital Services Act, DSA)**, който влиза в сила на 16 ноември 2022 г. и се прилага директно във всички страни-членски на ЕС от 17 февруари 2024 г.⁴ Законодателният акт за цифровите услуги за първи път в световен мащаб регламентира правните изисквания за създаване и поддържане на безопасно цифрово пространство, като посочва ясно задълженията на собствениците на онлайн платформи, в това число мерките, които трябва да предприемат за ограничаване на незаконно съдържание, повишаване на прозрачността на алгоритмите и защита на основните права на потребителите.

Регулаторната рамка на цифровата социална отговорност в рамките на ЕС се допълва от **Декларация за цифровите права и принципи**⁵, която подчертава значението на два от фундаментите, върху които е изграден Съюза, а именно, ценностите и гражданите на Европа. Декларацията обобщава правата на гражданите в условията на дигитална трансформация и служи като

³ Европейска декларация относно цифровите права и принципи от 15.12.2022 г. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles>.

⁴ Европейски съвет. Законодателен акт за цифровите услуги. <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/digital-services-act/>.

⁵ Европейска комисия. Декларация за цифровите права и принципи. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/bg/library/european-declaration-digital-rights-and-principles>.

отправна точка за организациите и други заинтересовани страни при разработване и внедряване на нови технологии.

2. Принципи на цифровата социална отговорност в контекста на социалните услуги

Теоретичната рамка на понятието цифрова социална отговорност, наред с възприетите регулаторни мерки за защита на личните данни на потребителите по примера на ЕС, позволяват да бъдат очертани някои основни принципи на взаимодействието доставчик-потребител на социални услуги в дигитална среда. Принципите на цифровата социална отговорност гарантират употреба на дигитални технологии в социалните услуги при зачитане на изконните човешки права и защита на обществените интереси.

Прозрачност и отчетност са два от фундаменталните принципи на цифровата социална отговорност. Спазването им гарантира, че условията, при които се използват цифрови инструменти и технологии в социалните услуги, са ясни и приемливи за потребителите. Според Благойчева от особено значение за осигуряване на принципа на прозрачност в социалната сфера, е социалните услуги да информират своевременно потребителите за използваните от тях цифрови технологии, методите за събиране и обработване на лични данни във връзка с предоставяне и подобряване на качеството на социалните услуги (Благойчева, 2021). Принципът за отчетност се осъществява чрез специализирани механизми за контрол, наблюдение и одит на дейността на социалните услуги, като целта е да се предотвратят злоупотреби с цифровите ресурси.

Задължителен принцип на цифровата социална отговорност на социалните услуги е и *етичното отношение към личните данни на потребителите*. Въпросът за конфиденциалността на личните данни на потребителите на социални услуги придобива особена значимост през последните години на бърза дигитализация и трансформация на множество обществени сектори, в това число здравеопазване, образование, социални грижи, трудов

пазар и др. Доставчиците на социални услуги събират и съхраняват данни от лицата, ползващи социални услуги, във връзка с техния здравен, социален, икономически и образователен статус. За да се гарантира защита на личните данни на потребителите, специалистите от социалните услуги прилагат строги политики за конфиденциалност и дискретност, чрез които се ограничават възможностите за злоупотреби с чувствителна лична информация на лица в уязвимо положение (Миткова, 2024).

Осигуряването на равен достъп до качествени социални услуги, освен съществен принцип на цифровата социална отговорност, е и принцип, на който е базиран **Закона за социалните услуги в България**⁶. За осигуряване на равен достъп държавата и социалните институции следва да инвестират допълнителни ресурси в дигитална инфраструктура, така че да се осигури подкрепа от разстояние във виртуална среда за всички лица, включително за лица с увреждания или специфични нужди⁷. Осигуряването на подкрепа чрез цифрови ресурси и виртуални платформи се очаква да се запази в бъдеще, което указва, че цифровите социални услуги следва да бъдат проектирани с един по-дългосрочен хоризонт, така че да бъдат обхванати възможно най-много потребители в риск или уязвимост, в това число лица със зрителни или слухови увреждания, лица с ограничена дигитална грамотност и лица, живеещи в отдалечени райони, където социалната подкрепа се реализира предимно мобилно.

Това положение маркира и друг важен принцип на цифровата социална отговорност, а именно **дългосрочният ефект от инвестициите в цифрови решения**, които отговарят на актуалните социални нужди в обществото и създават благоприятна сре-

⁶ Закон за социалните услуги. Обн., ДВ, бр. 24 от 22.03.2019 г., в сила от 1.07.2020 г.

⁷ Първи доклад за реализираните мерки и дейности за периода 2021-2022 г., предвидени в плана за действие за изпълнение на заключителните препоръки към Република България, отправени от комитета на ООН за правата на хората с увреждания 2021–2026. Приет с Протоколно Решение № 59 на Министерския съвет от 28.12.2023 г.

да за развитие и благополучие. В дългосрочен план този принцип определя адаптивността и гъвкавостта на социалните услуги по отношение на променящите се потребности на лицата и динамичните промени в икономиката, законодателството и социалния живот.

3. Цифрови технологии за управление на личните данни в социалните услуги

Управлението на личните данни на потребителите представлява значим аспект на цифровата отговорност на социалните услуги в 21-ви век. Днес се предлагат иновативни цифрови решения за събиране, обработка и анализ на личните данни на потребителите, което позволява на социалните услуги да интегрират информация от разнообразни източници. Това позволява да бъдат извършвани задълбочени анализи във връзка с качеството и потребностите от социални услуги в конкретен район при спазване на установените закони и етични правила за сигурност и конфиденциалност.

За управление на лични данни на потребители на социални услуги могат да бъдат използвани разнообразни цифрови системи или специализирани платформи. Добър пример в това отношение може да бъде даден със *системите за управление на идентичността*. В Закона за защита на личните данни⁸ са упоменати случаите, реда и условията, чрез които се регулира достъпа до лични данни за лицата, както и начините, по които личната им информация може да бъде използвана. Практиката показва, че правото на достъп се делегира при специфични условия на оторизирани за целта служители. Например, социалните работници от Дирекция Социално подпомагане (ДСП) са оторизирани и имат достъп до информационна система за проверка на текущите свободни места, както и листа на чакащите за настаня-

⁸ Закон за защита на личните данни. Обн. ДВ. бр.1 от 4 януари 2002 г. Глава четвърта „а“ Общи правила при обработване на лични данни. Особени случаи на обработване на лични данни (Нова – ДВ, бр. 17 от 2019 г.)

ване в резидентни услуги за деца/лица в страната. Социалните работници от самите резидентни социални услуги, обаче, не са оторизирани и нямат достъп до такъв тип информация.

За осигуряване на защита на личните данни могат да се използват допълнителни цифрови инструменти и технологии, каквито се явяват *системите за криптиране на данни*. Чрез тях се гарантира, че чувствителната информация на потребителите остава недостъпна за неоторизирани лица, като се прилагат сложни алгоритми за кодиране (Комисия за защита на личните данни, 2018). Достъпът до лични данни и тук се предоставя само на определени служители при стриктно дефинирани условия. Например, администраторите на информационни системи в дадена социална организация са оторизирани да достъпват и боравят с инструменти за управление на криптирани файлове, но за останалите специалисти и външни партньори достъпът до информация е ограничен. По този начин се гарантира сигурността на личните данни на потребителите и се спазват нормативните изисквания за достъп до чувствителна информация за лицата.

В съвременния свят е напълно естествено част от процесите по комуникация и взаимодействие с клиенти/потребители да се извършват в дигитална среда. Социалните услуги използват *иновативни дигитални платформи за управление на взаимоотношенията с потребители*. Така могат да предоставят бързи отговори на запитвания или да се изготвят по-прецизни планове за индивидуална подкрепа в зависимост от личностните характеристики и специфични потребности на лицата в уязвимо положение. Освен това, дигиталните платформи гарантират спазването на принципите за прозрачност и отчетност на социалните услуги, като регистрират и съхраняват всяко взаимодействие с потребителя в дигитална среда.

4. Тенденции и предизвикателства на цифровата социална отговорност в социалната сфера

Цифровата социална отговорност набира актуалност и изследователски интерес поради ускорената дигитализация на об-

ществени организации и социалните услуги в последните години. Внедряването на технологични инструменти за обработка на масиви от данни, анализите в реално време и стремежът към осигуряване на цифрово равенство в обществото предпоставят няколко очаквани положителни тенденции от цифрова социална отговорност. Първо, *подобряване на достъпа до социални услуги* за гражданите. Второ, *иновации в социалните услуги* в направление индивидуална грижа и подкрепа. Трето, *осигуряване на равни възможности* за всички граждани да повишат знанията и уменията си за справяне с предизвикателни житейски ситуации чрез дистанционни обучения, мобилни приложения и специализирани устройства за лица с увреждания.

Въпреки положителните ефекти цифровата трансформация в социалната сфера носи и някои специфични предизвикателства във връзка с опазване на личните данни. Работата с чувствителна информация на уязвими социални групи изисква социалните услуги да въведат нови технологии, с които да гарантират сигурността на личните данни на потребителите. Към момента стриктно се спазват правилата за защита на лични данни по *Общия регламент за защита на личните данни на ЕС (GDPR)*⁹. Въпреки това съществуват рискове от хакерски атаки и незачитане на етичните норми и правила при обработката на лични данни в социалната сфера. В тази връзка са необходими допълнителни усилия за изработване и прилагане на специфични политики, които да защитават в по-голяма степен правата и личната информация на потребителите в социалния сектор.

Заклучение

В хода на проведеното изследване се установи, че цифровата социална отговорност притежава характеристиките на стра-

⁹ Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 година относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни и за отмяна на Директива 95/46/ЕО (Общ регламент относно защитата на данните).

тегически механизъм за защита на личните данни на потребителите на социални услуги в съвременния дигитален свят. Цифровата социална отговорност изисква да се прилагат строги етични и нормативни стандарти при обработка и съхранение на лични данни, което гарантира, че правата и интересите на потребителите на социални услуги са защитени. В контекста на нарастващата зависимост от онлайн ресурси и услуги, защитата на личната информация в социалната сфера се превръща във въпрос от първостепенно значение за цялото общество. Това обстоятелство допълнително ще развива и обогатява концепцията за цифрова социална отговорност в бъдеще.

Литература:

Благойчева, Х. (2021). Защита на личните данни в социалното осигуряване в условията на цифровизация. Защита на личните данни и дигитализацията – предизвикателства и перспективи. Сборник с доклади. София, Издателство: Наука и икономика.

Европейски съвет. Законодателен акт за цифровите услуги. <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/digital-services-act/>

Европейска комисия. Декларация за цифровите права и принципи. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/bg/library/european-declaration-digital-rights-and-principles>

Европейската комисия. Съобщение от 09.03.2021 г. на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:52021DC0118>

Европейска декларация относно цифровите права и принципи от 15.12.2022 г. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles>

Закон за защита на личните данни. Обн. ДВ. бр.1 от 4 януари 2002 г. Глава четвърта „а“ Общи правила при обработване на лични данни. Особени случаи на обработване на лични данни (Нова – ДВ, бр. 17 от 2019 г.)

Закон за социалните услуги. Обн., ДВ, бр. 24 от 22.03.2019 г., в сила от 1.07.2020 г.

Комисия за защита на личните данни. (2018). Практически въпроси на защитата на личните данни след 25 май 2018 г.

Миткова, Д. (2024). Технологизация и дигитална трансформация в социалните услуги. Социални изследвания 2022. В. Търново Издателство: Уни. издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

Първи доклад за реализираните мерки и дейности за периода 2021–2022 г., предвидени в плана за действие за изпълнение на заключителните препоръки към Република България, отправени от комитета на ООН за правата на хората с увреждания 2021–2026. Приет с Протоколно Решение № 59 на Министерския съвет от 28.12.2023 г.

Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 година относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни и за отмяна на Директива 95/46/ЕО (Общ регламент относно защитата на данните)

Цифрова трансформация на България за периода 2020-2030 г. София, 2020 г. <https://cist.fmi.uni-sofia.bg/sites/default/files/20RH493pr.pdf>

Fuchs, C. (2023). Digital Ethics Media, Communication and Society. Volume Five, 14: <https://fuchsc.net/files/DEintro.pdf>

Khattak, A., Zahid, Y. (2021). Digital Social Responsibility towards Corporate Social Responsibility and Strategic Performance of Hi-Tech SMEs: Customer Engagement as a Mediator. Sustainability 14(1):131: DOI: 10.3390/su14010131

Pappas, I. et al. (2023). Responsible Digital Transformation for a Sustainable Society. Inf Syst Front 25, 945–953: doi.org/10.1007/s10796-023-10406.

Puwirat, W., Suchart Tripopsakul, S. (2019). The Impact of Digital Social Responsibility on Customer Trust and Brand Equity: An Evidence from Social Commerce in Thailand. EUROPEAN RESEARCH STUDIES JOURNAL XXII(Issue 2): 181–198: DOI: 10.35808/ersj/1432

Russo, F. (2018). Digital Technologies, Ethical Questions, and the Need of an Informational Framework. Philosophy & Technology. 31(2) p.658: DOI: 10.1007/s13347-018-0326-2

Trier, M. et al. (2023). Digital Responsibility. Business & Information Systems Engineering. 65 (4): 1–12: DOI: 10.1007/s12599-023-00822-x

ПРИЛАГАНЕТО НА СОФТУЕРНИ ПРОДУКТИ – СТЪПКА КЪМ ДИГИТАЛИЗИРАНЕТО НА СОЦИАЛНИТЕ УСЛУГИ

Ренета Димитрова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

THE APPLICATION OF SOFTWARE PRODUCTS – A STEP TOWARDS THE DIGITALIZATION OF SOCIAL SERVICES

Reneta Dimitrova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

***Abstract:** In today's world, technology occupies a significant part of our daily and work commitments. Its place in the field of social work is no less significant. The management of social services involves keeping a large amount of documentation regarding case follow-ups for users, as well as preparation of periodic inquiries and reports on the work of specialists. Optimizing document flow through software solutions will enable social service teams to achieve workload balance and significantly improve the quality of social services provided.*

***Keywords:** social work; software products; digital environment; digitization; artificial intelligence.*

Въведение

Динамично изменящата се нормативна база, изправя работещите в социалните услуги пред предизвикателството как да организират работните си ангажименти, за да запазят акцента за осъществяване на пряката работа с потребителите и в същото време да спазят изискванията на закона. В търсене на оптималното решение с минимизиране на ръчната обработка на документи,

екип от специалисти в социалната сфера извежда от натрупания си практически опит основите на софтуерно решение в няколко панела, което успешно се прилага и в момента. В унисон с нормативните изисквания за електронно правителство, Агенцията за социално подпомагане разработва и интегрирана информационна система с три отделни модула, включващ и модул за социалните услуги. Разработването на тези и други макар и неутвърдени софтуерни решения към момента, показва възможностите и предимствата от дигитализирането на социалната сфера.

Изложение

Социалните услуги се предоставят въз основа на Закона за социалните услуги и правилника за неговото прилагане. Съгласно тези и други нормативни актове се изисква воденето на немалък обем документация. Всеки работещ специалист в социалните услуги отразява предоставяната от него подкрепа, поддържа информация за потребителите, планира работата и отчетността си в множество формуляри, бланки, отчети, анализи и други.

От натрупания практически опит и срещи с бъдещи помагачи специалисти в социалната сфера, именно трудностите в организация на воденето на документи се очертава като предизвикателство пред професионалната им реализация в социалните услуги. Изграждането на организация и системност на работата в социалните услуги, както и разпределяне на задачите и отговорностите в един екип би могло да изглежда и по различен начин. В помощ на тази структурираност могат да се отбележат някои от следните предимства и възможности при прилагането на софтуерни продукти в социалните услуги:

- **Повишаване на продуктивността на служителите:** Автоматизирането на рутинните задачи, свързани с отчетността и воденето на значителен обем документация, позволява на специалистите да се съсредоточат в извършването на пряката работа с потребителите.

- **Подобряване на организацията на работния процес:** Подобреният достъп до информация и документи дава възможност за по-добра организация и лесно управление на работния процес. Оптимизацията на административните процеси съот-

ветно води до значително намаляване на времето, което отнема ръчната работа. Чрез интегрирани платформи за управление на времето и възложените задачи, служителите и ръководителите на екипи могат да разпределят задачите си по по-ефективен начин и да се гарантира, че всички членове на екипа имат балансирано натоварване.

- **Улеснена комуникация и сътрудничество:** Софтуерните решения позволяват лесна комуникация между различните участници в процеса на предоставяне на социални услуги – специалисти, потребители, близки и други заинтересовани страни.

- **Намаляване риска от допускане на човешките грешки:** Автоматизацията на процесите намалява възможността за пропуски или неправилно въвеждане на данни.

- **Проследяване на случаите:** Софтуерните продукти позволяват по-добро проследяване на напредъка на случаите в реално време, което гарантира, че нуждите на потребителите ще бъдат посрещнати навреме и всеки специалист ще има достъп до информацията.

- **Подобряване на възможностите за отчетност и анализ:** Софтуерните решения за социални услуги предоставят комплексни инструменти за генериране на отчети и анализи, които позволяват по-обхватно проследяване на ефективността на предоставяните услуги. Това може да даде възможност за генериране на отчетност за различни периоди и по отделни пера: направления за работа с потребителите, броя и вида на предоставяните социални услуги, ангажираните служителите в мултидисциплинарни екипи спрямо потребителите, както дори и проследяване на финансовите разходи и др. Този бърз достъп до информацията улеснява оценката на работата и подпомага вземането на информирани решения от ръководителя на екипа.

Във връзка с изискванията на Закона за електронното управление през 2016 г. Агенцията за социално подпомагане разработи „Интегрирана информационна система“, включваща следните модули:

1. Модул „Социално подпомагане“;
2. Модул „Закрила на детето“;

3. Модул „Социални услуги“.

Модул „Социални услуги“ е насочен към представители на общините, доставчици на социални услуги, кандидат-потребители и потребители на социални услуги, служители на Агенция за социално подпомагане, служители на Агенция по качество на социалните услуги, както и за нерегистрирани потребители със свободен достъп.

Информацията, която се генерира в този конкретен модул е насочена към поддържане на актуалност по Националната карта на социалните услуги, стандартите за финансиране на социалните услуги, броя и видовете социални услуги, които се финансират от държавния бюджет, дължимите и събрани такси за социални услуги, които се финансират от държавния бюджет. Целта на интегрираната информационна система е да се обхване целият процес по планиране, насочване, предоставяне и управление на социалните услуги. Планира се поддържането на база данни за насочените кандидат-потребители, изготвените от мултидисциплинарните екипи индивидуални оценки на потребностите и индивидуални планове за подкрепа на всеки потребител на социалната услуга, както и информация за професионалната квалификация на служителите, осъществяващи дейности по предоставянето на социални услуги.

Единната информационна система е планирано да осигури възможност за проследяване на финансовите елементи по приходите и разходите на доставчиците на социални услуги по видове дейности. Друг изключително важен информационен ресурс, които се планира да бъде включен е осигуряване на възможност за поддържане и генериране на информация в реално време на предлаганите социални услуги, заетостта и чакащите лица, съответно по общини, областно и национално ниво. И не на последно място постигането на отчетност по различни критерии, като част от задължението за предоставяне на годишни отчети и изготвяне на анализ за дейността на всяка социална услуга.

През 2023 г. Министерство на социалната политика стартира обучение за представилите на общините и доставчици на социални услуги за работа с модул „Социални услуги“. Към мо-

мента този модул все още не се прилага в социалните услуги и не бихме могли да дадем оценка на неговата успешна приложимост.

Водени от натрупаният практически опит в социалната сфера бихме могли да заключим, че спецификата в предоставянето на социални услуги, съгласно начина на организация и нормативните изисквания на Закон за за социални услуги, обуславя необходимостта от гъвкавост при прилагането на адаптирани софтуерни продукти. Поради, което прилагането на единна информационна система не би могло да обхване всички специфики при предоставянето на социалните услуги и покриването на изискванията за ефективност и ефикасност.

При разработването или адаптирането на софтуерен продукт, за да бъде оптимално адаптиран към спецификите на предоставяната социална услуга следва да се анализират следните елементи: идентифициране на основните проблеми и потребности на служителите, разработване на основните функционалности, които да предлага софтуера в подкрепа работата на специалистите; възможности за обновяване съобразно нормативните изисквания; коригиране при констатиране на необходимост от допълнителни функционалности или оптимизиране на разработените, както и възможност за поддържане на обратна връзка с потребителите. И не на последно място създаване на механизми за периодично обновяване и подобряване на системата, за да се отговори на новите нужди и предизвикателства в социалните услуги.

Софтуерните продукти в социалните услуги следва да са насочени към подпомагане работата на специалистите и оптимизиране на процесите по предоставяне на подкрепа на потребителите. Основни категории софтуерни продукти могат да бъдат:

- **Таксови софтуер:** Софтуер, който да позволи генериране на необходимата таксова документация, справки, квитанции, отчетност, спазвайки Тарифата за таксите за социални услуги финансирани от държавния бюджет (ДВ, бр. 89 от 2016 г.)

- **Електронно лично досие:** Досиета на потребителите, включващи протоколи от проведени срещи на мултидисциплинарни екипи, индивидуални оценки за подкрепа, индивидуални планове за подкрепа, договори за ползване на социални услуги,

медицински епикризи, ТЕЛК решения и друга важна документация по конкретния казус.

- **Систематизиране и управление на документооборота:** Приложения, които осигуряват администриране на документация, спазване на срокове по случаи и интеграция на информация от различни страни, които имат отношение спрямо дадения случай.

- **Провеждане на мониторинг и контрол:** Софтуерни решения, които предлагат функционалности за вътрешен мониторинг на предоставяните услуги и контрол на качеството, включително генериране на отчети и статистики на база предоставяните дейности от служителите.

- **Интеграция и персонализация:** Чрез прилагането на софтуерни решения се осигуряват възможности за интегриране на шаблони, макети и персонализиране на документи, което улеснява работата на служителите и подобрява комуникацията с партньори. Прилагането на платформи за обмен на информация, както и за споделяне на документи, значително би улеснило работата и координацията на мултидисциплинарните екипи и процеса на предоставяне на услуги.

Адаптирането на софтуерните продукти за ползване от различни устройства ще осигури подобряването на достъпността на специалистите и потребителите, тъй като в днешния технологичен свят ползването на мобилни устройства е част от ежедневието.

Софтуерните продукти биха оказали ползотворен ефект и по отношение провеждането на онлайн консултации с потребителите, в случаите на невъзможност от провеждането на директен контакт. Чрез виртуалният асистент потребителите ще имат възможност да получат първоначални насоки за преодоляване на възникналите стресови ситуации. Виртуалните асистенти към тези платформи със свободен достъп биха подпомогнали запознаването на кандидат-потребителите с широката мрежа от изградени социални услуги на територията на страната и първоначалното им самонасочване към най-подходящата социална услуга според техните потребности.

Свидетели сме на все по-голяма популярност по прилагането на изкуствения интелект в различни сфери. Неговото място в социалните услуги би могло също да окаже полезно действие в няколко направления: по отношение първоначално насочване, директна връзка с даден специалист и конкретизиране на запитването на лицето за необходимата подкрепа и би могло да улесни достъпа до подаването на онлайн документи.

При разработването и прилагането на онлайн анкетни форми към потребителите и техните близки/роднини/законни представители чрез прилагане на Изкуствения интелект ще могат да се провеждат анализи на получените данни и да се предостави бърза обратна връзка за нивото на удовлетвореност и идентифициране на проблемните области.

Използването на Изкуствен интелект би подкрепило и работата на специалистите при вземане на решения относно най-добрия подход за работа с даден потребител, базирайки се на предишни успешни интервенции с него. Това би могло да включва препоръки от различни подходи, стратегии и дейности, които биха били най-ефективни в конкретния случай. Именно чрез този метод се дава възможност за една различна и разнообразна гледна точка, в която да не се ограничава субективността на оценяването.

Прилагането на Изкуствен интелект би могло да бъде в помощ и на ръководителите на социалните услуги по отношение провеждането на атестациите на служителите, като на база данните от заложения и изпълнен личен план за развитие, планирането на индивидуалния график за работа на всеки специалист, своевременното отчитане на предоставените дейности, сформирването на групите за работа, описаните и извършени дейности с потребителите, поддържането на контакт с близки и/или роднини, ангажираността в рамките на работния ден с подготовка за провеждане на сесиите, административната натовареност и други би могло да се изведат необходимости от включване в специализирани обучения, пропуски в работата и стъпки за подобряването ѝ.

Към момента всички налични софтуерни продукти за уеб базирани, за което не се налага инсталиране на приложение, но това може да бъде предизвикателство към ИТ сектора за създаване и на тази функционалност. Насочеността и адаптирането на разработено приложение за социални услуги към хората с увреждания, включително и за лицата със сетивни увреждания би допринесло значително за улесняване достъпността до социалните услуги в действащата широка мрежа в страната.

Заключение

Въвеждането и прилагането на софтуерни решения в социалните услуги е изключително важно за оптимизацията на процесите, повишаването на ефективността и подобряването на качеството на предоставяните услуги. Чрез внедряването на технологични иновации, специалистите могат да се подпомагат за справяне с предизвикателствата на съвременния свят, като се оптимизира административния труд и се повиши фокусирането върху същността на тяхната работа – подкрепа на хората с увреждания.

Прилагането на различните форми на софтуерни продукти, виртуален асистент и изкуственият интелект има реалният потенциал да преобрази социалните услуги, но въпреки това е важно да се съблюдават етичните норми и правни въпроси и да се има предвид, че това по никакъв начин не би могло да замени прекия контакт със съответния специалист, а само би могло да подпомогне работата за постигането на по-добри резултати и по-улеснена достъпност и адаптираността към целевите групи.

Литература:

Закон за електронното управление – <https://lex.bg/laws/ldoc/213555445> – 19.02.2025 г.

Закон за социалните услуги – <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137191914> – 19.02.2025 г.

Правилник за прилагане на Закон за социалните услуги – <https://asp.government.bg/uploaded/files/5633-PRAVILNIKzaprilaganenaZakonaz-socialniteuslugi.pdf> – 19.02.2025 г.

СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ
НА УЯЗВИМИ ЕТНИЧЕСКИ МАЛЦИНСТВА:
ФОКУС ВЪРХУ БЪЛГАРИЯ И ПЕРСПЕКТИВИТЕ
КАТО СТРАНА-ЧЛЕН НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Пламен Христов

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

SOCIAL INCLUSION OF VULNERABLE ETHNIC
MINORITIES: A FOCUS ON BULGARIA AND ITS
PROSPECTS AS A MEMBER STATE
OF THE EUROPEAN UNION

Plamen Hristov

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

***Abstract:** This study examines the social inclusion of vulnerable ethnic minorities in Bulgaria by presenting the policies and initiatives aimed at their integration into society. It discusses the challenges faced by ethnic minorities, particularly the Roma community, and the strategies implemented to promote their inclusion. The findings highlight the importance of targeted policies and collaborative efforts in improving the social inclusion of ethnic minorities.*

***Keywords:** social inclusion; ethnic minorities; Roma community; integration.*

Въведение

Във всяко общество има общности, които системно са изключвани от участие в икономическия, социалния и политическия живот. Тези бариери възникват от дискриминационни идеи, вярвания и нагласи по отношение на раса, полова идентичност, религия, сексуална ориентация и други фактори. Етническите

малцинства често са изправени пред значителни ограничения пред приобщаването, което ги прави уязвими и налага целенасочени усилия за справяне с тези предизвикателства.

Структурните недостатъци затрудняват обществата да постигнат устойчив растеж и да намалят бедността. Подценяването на този проблем може да доведе до загуба на богатство от човешки капитал и брутен вътрешен продукт. Социалното включване е ключов аспект на съвременните общества, който гарантира, че всички индивиди, независимо от техния произход, имат равни възможности за участие в икономическия, социалния и културния живот.

1. Дефиниране на понятието „социално включване“

Социалното включване се отнася до процеса на подобряване на способността и възможността на хората да участват в обществото при равни условия, независимо от техния произход или идентичност. Както е определено на Световната среща на върха за социално развитие в Копенхаген през 1995 г. (United Nations 1996), приобщаващото общество е „общество за всички“. Това означава, че всеки индивид има еднакви права и отговорности и активна роля в своето общество. Различия като раса и етническа принадлежност, пол, класа или география нямат отношение към правото на човек да постигне пълния си потенциал в живота. Вместо това социално приобщаващото общество е това, което се основава на взаимно чувство за принадлежност и уважение.

Социалното включване е свързано с понятието „социално изключване“. Социалното изключване е комплексно и многоаспектно явление. То е процес, при който отделни индивиди или групи от хора поради бедност, липса на адекватно образование и квалификация или дискриминация са изключени от участие в дейности на различни равнища, които са норма за другите хора в обществото (Йоргова, 2011).

Терминът „социално включване“ се дефинира в различни контексти, вкл. в академична литература, правителствени политики и доклади от международни организации. Някои авторитетни източници, които дефинират понятието „социално включване“ са:

- Обединените нации (ООН): определят социалното включване като „процес на подобряване на условията за участие в обществото, особено за хората в неравностойно положение, чрез подобряване възможности, достъп до ресурси, глас и зачитане на правата“ (Unated Nations, 2016);

- Световната Банка отнася социалното включване до процеса на подобряване на условията, при които индивидите и групите участват в обществото, особено тези, които са в неравностойно положение на базата на възраст, пол, увреждане, раса, етническа принадлежност, произход, религия или икономически или друг статус (World Bank, 2013);

- В документи на Европейският съюз (ЕС), социалното включване се описва като процес, който гарантира, че хората, изложени на риск от бедност и социално изключване, получават възможностите и ресурсите, необходими за пълно участие в икономическия, социалния и културния живот и се радват на стандарт на живот и благополучие. Социалното включване е процес, който гарантира на гражданите: възможностите и ресурсите, необходими за пълноценно участие в икономическия, социалния и културния живот, стандарт на живот и благополучие, които се считат за нормални в обществото, в което живеят. То включва, но не се ограничава до социална интеграция или по-добър достъп до пазара на труда, а също така включва равен достъп до съоръжения, услуги и обезщетения. Това е водеща концепция в дневния ред на европейската политика (<https://www.eurofound.europa.eu>).

- В академичната литература социалното включване често се представя като антоним на социалното изключване - процес, който укрепва сплотеността на обществото, респ. като процес с обратна на социалното изключване посока (Йоргова, 2011).

Тези дефиниции подчертават многостранный характер на социалното включване, обхващащ икономически, социални, културни и политически измерения, подчертавайки значението на равните възможности и участие за всички индивиди.

2. Дефиниране на понятието „етнически малцинства“

Терминът „етнически малцинства“ обикновено се отнася за етнически групи, които са малцинство в населението (The Law Society, 2025) Етническо малцинство („Ethnic minority“) най-общо се определя и като определена етническа група (= група от хора със споделена култура, традиция, език, история и т.н.), живеещи в страна, където повечето хора са от различна етническа група (The Cambridge Dictionary).

Дефиниция за „национални и етнически малцинства“ се съдържа в Резолюция на Европейския парламент относно минимални стандарти за малцинствата в ЕС: „националните и етническите малцинства са групи от лица, принадлежащи към малцинства, които живеят на една и съща територия и споделят обща идентичност, в някои случаи в резултат на промени на границите, в други – в резултат на живот в продължение на дълго време в една област, при които те са успели да запазят своята идентичност“ (Европейски парламент, 2018).

В академичната литература се отчита, че понятието „малцинство“ не е точно дефинирано от международното и европейско право, независимо от неговата широка употреба. В международните правни документи вниманието е насочено не към извеждане на същинското му съдържание, а към процедурите за това как трябва да бъдат третираны малцинствата в националните държави. Най-често под малцинство се разбират стабилни групи, които определят себе си и са определяни от другите като различни от преобладаващата част на едно конкретно общество. Това може да бъде всяка група, която е непривилегирована спрямо доминиращата група по отношение на социален статус, образование, трудова заетост, здраве, сексуална ориентация и политическа власт. Обикновено като малцинства се разглеждат езикови, религиозни, етнически или някои други автохтонни групи, които имат стабилни характеристики, запазвани от определени традиции и обичаи. Най-често като характеристики на малцинствата се извеждат такива като: група хора с неголям брой, намиращи се в недоминиращо положение в собственото общество (Пулова-Ганева, 2011а).

3. Демографски преглед и риск от социално изключване на етническите малцинства:

Етническият състав на населението в България е разнообразен, като преброяването от 2021 г. показва, че българската етническа група обхваща 5 118 494, или 84.6% (от лицата, отговорили на въпроса за етническа принадлежност). Към турската етническа група са се самоопределили 508 378, или 8.4% от отговорилите лица. Към третия по численост ромски етнос са се самоопределили 266 720, или 4.4% от отговорилите лица (неофициалните оценки предполагат, че ромското население може да е значително по-голямо, тъй като данните от преброяването често не са отчетени поради различни социално-политически причини). Към други етнически групи са се самоопределили 79 006 души, или 1.3%. (НСИ, 2021).

Ромите са най-голямото етническо малцинство в Европа. От общо около 10–12 милиона в Европа, около 6 милиона живеят в ЕС и повечето от тях са граждани на държава-членка на ЕС (Европейска комисия). Значителна част от ромите в Европа живеят при маргинални условия както в селски, така и в градски райони, както и при много лоши социалноикономически условия. Дискриминацията, социалното изключване и сегрегацията, пред които са изправени ромите, се подсилват взаимно (Мискович, 2013).

Въпреки значителното си присъствие, ромските общности често са изправени пред сериозно социално изключване, характеризиращо се с лоши условия на живот, ограничен достъп до образование и здравеопазване и високи нива на безработица. Ромите са сред най-маргинализираните групи в България. Те страдат от широко разпространена дискриминация и често са изключени от основния социален, икономически и политически живот. Общността се характеризира с високи нива на бедност, ниски образователни постижения и лоши здравни резултати (Tomova, 2009; Пиева, 2016; Pulova-Ganeva, 2022).

Турското малцинство в България е относително по-добре интегрирано в сравнение с ромското. Въпреки това, те все още са изправени пред дискриминация и предизвикателства, особено в

областта на езиковите права, културното изразяване и политическото представителство (Eminov, 1997; Zhelyazkova, 1998).

Други етнически групи, вкл. арменци, евреи и руснаци, макар и по-малко на брой, също са изправени пред различна степен на социално изключване. Тези общности като цяло се справят по-добре по отношение на интеграцията, но все още срещат специфични предизвикателства (Kanev, 2002; Vassileva, 2010).

4. Видове социално включване

Социалното включване е решаващо за насърчаване на равно участие и възможности за всички индивиди в обществото. Могат да бъдат разгледани различни видове социално включване (developdiverse.com):

Икономическо включване

Икономическото включване се основава на концепцията, че всички хора имат еднакви права на сигурни и достъпни финансови продукти и възможности за предприемачество. Притежането на банкова сметка е основна стъпка към икономическо приобщаване, но също така е важно да има еднакъв достъп до пазара на труда. В основата на икономическото включване е предоставянето на маргинализираните домакинства и общности на инструментите да контролират собствените си доходи и активи.

Образователно включване

Приобщаващото образование е основано на предоставяне на еднакви възможности за учене на всички деца, независимо от тяхната раса, етническа принадлежност или език. Децата трябва да имат достъп до качествено образование, което отговаря на техните индивидуални нужди, и възможности за учене през целия живот. Образованието е критичен фактор за социалното включване. Българското правителство е приложило различни политики за подобряване на образователните резултати за малцинствените групи, но все още остават значителни пропуски.

Ромската общност е изправена пред значителни пречки пред образованието, вкл. бедност, преждевременно напускане на училище и сегрегация в училищата (Ivanov, 2002; Kyuchukov,

2014). Различни програми, като Десетилетието на ромското включване и проекти, финансирани от Европейския съюз, са насочени към справяне с тези проблеми, но не успяват да постигнат видим интеграционен ефект (Tomova, 2009; Pamirov, 2015).

Турските деца като цяло имат по-добър достъп до образование в сравнение с ромските деца, но все още са изправени пред предизвикателства, особено при достъпа до висше образование. Езиковите бариери и необходимостта от обучение на майчин език са важни проблеми за учениците от турското и други етнически малцинства (Eminov, 1997; Zhelyazkova, 1998).

Здравеопазване

Достъпът до здравеопазване е основно право, което малцинствените групи в България се борят да постигнат.

Ромската общност е изправена пред значителни различия в здравния статус, с по-ниска продължителност на живота и по-високи нива на хронични заболявания в сравнение с общото население (Pulova-Ganeva, 2022). Фактори като бедност, липса на здравно осигуряване и дискриминация в здравните услуги допринасят за тези различия (Ivanov, 2002; Tomova, 2009).

Въпреки че турската общност има по-добри здравни резултати от ромите, те все още се сблъскват с предизвикателства, свързани с достъпа и качеството на здравни грижи. Езиковите бариери и социално-икономическите фактори също оказват влияние върху здравните резултати на по-малките малцинствени групи (Eminov, 1997; Zhelyazkova, 1998).

Заетост

Заетостта е друга критична област, в която етническите малцинства в България са изправени пред предизвикателства.

Ромите са с най-висок дял на безработица сред всички етнически групи в България. Факторите, допринасящи за това, включват ниско ниво на образование, дискриминация на пазара на труда и липса на възможности за работа в региони с високо ромско население (Pamirov, 2015; Plieva, 2016).

Турското малцинство има по-ниски нива на безработица в сравнение с ромите, но все още среща пречки, особено в регио-

ни, където икономиката е по-слабо развита. Те често са заети на нископлатени работни места и имат ограничени възможности за възходяща мобилност (Eminov, 1997; Zhelyazkova, 1998).

Организациите и фирмите в страната са отговорни за създаването на приобщаваща работна среда за всички служители, независимо от раса, пол, сексуална ориентация, възраст или класа. Социално приобщаващото работно място често може да постигне по-високи нива на производителност и да се възползва от широк набор от перспективи, които допринасят за подобряване на цялостното бизнес представяне на организацията.

Цифрово включване

Преодоляването на цифровото разделение е едно от най-важните предизвикателства в ерата на глобализация. Цифровото включване гарантира, че всички хора имат равен достъп до информационни и комуникационни технологии. Даването на възможност на хората да участват пълноценно в цифровата ера е ключова част от насърчаването на социалното включване.

5. Социално включване на етническите малцинства в България

България, разположена в Югоизточна Европа, има разнообразен етнически състав, включващ значително население от роми, турци и други малцинствени групи. Въпреки различните усилия за насърчаване на социалното включване, тези общности често са изправени пред значителни предизвикателства при достъпа до образование, здравеопазване и заетост (Пулова-Ганева, 2011a; Пулова-Ганева, 2021).

При решаване на проблемите свързани със социалното включване, основен акцент се поставя върху ромската етническа общност, тъй като социално-икономическите и политическите промени в страната през последните десетилетия в най-голяма степен оказват влияние върху социалното изключване, дълготрайното отпадане от пазара на труда, дълбоката и унаследена бедност на тази група. Провежданата от България политика за социално включване е съобразена с препоръките на ЕС за по-

добряване интеграцията на уязвими етнически малцинства. Тя е приоритетно насочена в сферите на заетостта, образованието, здравеопазването, жилищните условия, културата и защитата от дискриминация. Успехът на социалното включване и промяната в социалния статус на тези групи са пряко свързани с индивидуалните постижения в образованието, усилията за повишаване на професионалната квалификация, успехите в трудова среда, личностното развитие, равностойния и активен диалог с всички останали български граждани, дейностите и административния капацитет на държавните институции на централно и местно равнище (Пулова-Ганева, 2011а; Пулова-Ганева, 2011б).

За илюстриране на ефективните подходи за социално включване са разгледани няколко съвременни добри практики както от България, така и от други страни от ЕС:

- **Образование и програми за ранно детско развитие:** Инициативи като българския проект „Заедно в детската градина“, който насърчава включването на ромски деца в предучилищното образование, показват положителни резултати (Zahariev, 2018). Подобни програми в Унгария и Словакия се фокусират върху намаляване на дела на отпадане сред ромските ученици чрез наставничество и услуги за подкрепа (Kóczé et al., 2020).

- **Здравни медиатори в общността:** Националната мрежа на здравните медиатори на България наема лица от етническите малцинствени общности, за да съдействат за връзката между доставчиците на здравни услуги и малцинственото население. Този подход подобрява достъпа до здравеопазване и здравните резултати за ромската общност (Ivanov & Lalić, 2019).

- **Заетост и професионално обучение:** Програми като „Интеграция на ромите чрез образование и заетост“ (RITE) в Румъния предлагат професионално обучение и услуги за намиране на работа на лица от ромски произход, повишавайки тяхната пригодност за заетост и икономическа стабилност (Fleck & Rughinis, 2008).

- **Жилищно настаняване и градско развитие:** В Испания програмата „ACCEDER“ предоставя жилищна подкрепа и прав-

на помощ на ромски семейства, като им помага да си осигурят стабилни и безопасни условия на живот (Lararra & Macías, 2010). Подобни инициативи в Португалия са насочени към подобряване на условията на живот в ромските селища чрез развитие на инфраструктурата и ангажиране на общността.

- **Кампании за културно и социално съзнание:** Проекти като „Dosta!“ кампанията в няколко държави от ЕС има за цел да се бори със стереотипите и да популяризира положителни образи на ромските общности чрез медиите и публичното пространство (Съвет на Европа, 2020).

- **Компании, които предлагат консултации** и помощ в подкрепа на социалното включване. Компании като Develop Diverse (developdiverse.com) публикуват съвети по темата, като например за създаване на по-социално приобщаващо работно място. Компанията е разработила и предлага и ефективен софтуер, който дава възможност на организациите да изградят разнообразни и справедливи екипи, насърчавайки по-приобщаваща култура на работното място. Софтуерът включва възможност за писане, който улеснява и подобрява комуникацията в обяви за работа, съдържание за брандинг на работодателя и др., подчертава пристрастни думи и предлага алтернативи, интелигентно подчертава думи и изречения, които трябва да се избягват. AI е обучен в обществени науки и изследвания в областта на социологията и психолингвистиката. Подчертава се, че широкото приемане на приобщаващото писане в една организация може да бъде трудно, като обучението и образованието за пристрастия е от ключово значение.

Заклучение

Социалното включване на уязвимите етнически малцинства остава критичен проблем в България и в целия Европейски съюз. Въпреки напредъка, продължават да съществуват значителни предизвикателства, особено за ромската общност. Ефективните политики за социално включване изискват многостранен подход, насочен към образованието, заетостта, здравеопазването

и жилищното настаняване, и трябва непрекъснато да се адаптират, за да отговорят на променящите се нужди на тези общности. Съвременните добри практики показват, че целенасочени, чувствителни към културата и ръководени от общността инициативи могат значително да подобрят социалното включване. Съвместните усилия на национално и европейско ниво са от съществено значение, за да се гарантира, че етническите малцинства могат пълноценно да участват и да допринасят за обществото.

Литература:

Европейска комисия „Равенство, приобщаване и участие на ромите в ЕС“ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_bg

Европейски парламент (2018) „Резолюция на Европейския парламент от 13 ноември 2018 г. относно минимални стандарти за малцинствата в ЕС (2018/2036(INI))“ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_BG.html

Йоргова, М. (2011). Социално включване: проект на ЕС за социално развитие. Социално включване. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, 9–41.

Мискович, М. (редактор), 2013 г. Образованието на ромите в Европа, практики, политики и политика“

НСИ (2021) Национален статистически институт на Република България (НСИ), 2021, Етнокултурни характеристики на населението към 7 септември 2021 година Публикувано на: 24.11.2022 <https://tinyurl.com/rmbre4xv>

НСИ, https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021_ethnos-1.pdf

Пулова-Ганева, Ю. (2011а). Социално включване на уязвими етнически малцинства. Социално включване. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, 129–172.

Пулова-Ганева, Ю. (2011b). Социално включване, толерантност и межкултурен диалог. Дни на науката‘ 2011, 2011, 2, 36–40.

Пулова-Ганева, Ю. (2021). Ранната ромска раждаемост - състояние и политики за превенция. Развитие на българската и европейската икономика – предизвикателства и възможности: сборник с научни из-

следвания от годишната конференция на Стопанския факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, 27.–28.05.2021 г., Велико Търново, том 5, В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, с. 231–237.

Eminov, A. (1997). Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria. London: Hurst & Company

European Commission (2020). EU Action Plan on Integration and Inclusion (2021-2027).

Fleck, G., & Rughinis, C. (2008). Come Closer: Inclusion and Exclusion of Roma in Present-Day Romanian Society. Human Dynamics

https://www.developdiverse.com/deib_dictionary/social-inclusion/

<https://www.eurofound.europa.eu/en/topic/social-inclusion>

Ilieva, M. (2016). Roma Integration in Bulgaria: Policies and Challenges. Sofia: Institute for the Study of Societies and Knowledge

Ivanov, A. (2002). Poverty and the Roma: A Human Development Perspective. Sofia: UNDP.

Ivanov, A., Lalić, S. (2019). Health Mediators in Bulgaria: Best Practices for the Roma Community. Roma Rights Journal.

Kaney, K. (2002). Human Rights in Bulgaria: Report of the Bulgarian Helsinki Committee. Sofia: Bulgarian Helsinki Committee.

Kóczé, A., Rövid, M., Zentai, V. (2020). Education and Roma Inclusion in Hungary and Slovakia. Central European University Press

Kyuchukov, H. (2014). Education of Roma Children in Bulgaria: Policy and Practice. Sofia: Roma Education Fund

Laparra, M., & Macías, C. (2010). Social Inclusion of Roma in Spain: ACCEDER Programme. Institute for European Studies.

The Law Society (2025). A guide to race and ethnicity terminology and language Guide 28 Nov 2023 <https://www.lawsociety.org.uk/topics/ethnic-minority-lawyers/a-guide-to-race-and-ethnicity-terminology-and-language>

Pamporov, A. (2015). Roma in Bulgaria: Inclusion Policies and Outcomes. Sofia: Institute for the Study of Societies and Knowledge

Pulova-Ganeva, Y. (2022). Children from vulnerable ethnic groups in Bulgaria: between the traditions of the community and the conservatism of the institutions, Social Work International Conference (SWIC) 2021, 5th Edition, „Social Work Diversity: A Dialogue Among Professions. Enriching Solidarity in Unruly Times“. The Social Work Review: Revista de Asistență Socială, Anual XXI, nr. 4/2022.

The Cambridge Dictionary „Ethnic minority“, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ethnic-minority> (from the Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus.

Tomova, I. (2009). The Roma in Bulgaria: Problems and Prospects. Sofia: Open Society Institute.

United Nations (1996). Report of the World Summit for social development Copenhagen 6–12 march 1995 United Nations 1996 <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n95/116/51/pdf/n9511651.pdf?token=g6aI-JcRir4pMdYzAAp&fe=true>

United Nations (2016). Department of Economic and Social Affairs „Identifying social inclusion and exclusion“ Main Title: Report on the World Social Situation, 17–31 November 2016 DOI: <https://doi.org/10.18356/5890648c-en/> <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210577106c006>

Vassileva, D. (2010). Minority Integration in Bulgaria: A Case Study. Sofia: Institute for Ethnic and National Studies

World Bank (2013). What Do We Mean by Social Inclusion? https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0010-8_ch1

Zahariev, B. (2018). Together in Kindergarten: Promoting Roma Inclusion in Bulgaria’s Preschools. Open Society Institute.

Zhelyazkova, A. (1998). The Turkish Minority in Bulgaria. Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations.

НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА И ПРИОРИТЕТИ В ОБЛАСТТА НА СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Цветина Цанкова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

NATIONAL POLICY AND PRIORITIES IN THE FIELD OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Tsvetina Tsankova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Abstract: *The present report examines and analyses some significant national policy priorities in the Republic of Bulgaria in relation to the opportunities for promoting and developing social entrepreneurship as a tool for social change. In the context of dynamic economic and social changes, there is a growing need to assess the impact of regulatory frameworks and implemented national policies on the prospects for the development of social enterprises and their long-term impact on societal well-being.*

Keywords: *social entrepreneurship; social enterprises; national policies; priorities.*

Въведение

Социалното предприемачество е подход, при който предприемачите съчетават иновации и бизнес модели с цел решаване на социални, икономически или екологични проблеми. Основната идея е да се генерират социални ползи, вместо единствено финансови печалби. Социалните предприемачи идентифицират конкретни нужди в обществото и разработват дългосрочни решения, които могат да подобрят качеството на живот на различни групи от хора. Обичайно социалните предприемачи осъществя-

ват дейност в значими обществени области, в това число образование, здравеопазване, опазване на околната среда и социална интеграция. Социалното предприемачество се реализира посредством разнообразни организационни форми, като социални предприятия, неправителствени организации и кооперации, които успяват да съчетаят социална мисия с икономическа дейност.

Социалното предприемачество се отличава с широко обществено въздействие по няколко начина. Първо, то адресира социални проблеми и нужди, които често остават пренебрегнати от традиционните бизнес модели и правителствени структури. Чрез иновации и новаторски решения, социалните предприемачи създават възможности за подобряване на живота на уязвими групи и общности. Второ, социалното предприемачество насърчава едновременно икономическо развитие в полза на обществото, като създава работни места, стимулира местната икономика и допринася за социалната интеграция. Социалните предприятия осъществяват дейност в тясно сътрудничество с местните общности, което укрепва социалните връзки и насърчава активното участие на гражданите в социално-предприемачески проекти и инициативи. Трето, социалното предприемачество вдъхновява съвременното поколение предприемачи да се ангажират с важни социални въпроси и да търсят решения, които обезпечават бизнес дейността и подобряват условията за живот. Освен това, социалното предприемачество благоприятства формирането на култура на социална отговорност, иновации и положителни промени в обществото.

1. Развитие на социалното предприемачество в България и по света

Развитието на социалното предприемачество в България през последните години показва значителен напредък¹. Все повече млади хора и организации започват да се ангажират с идеи, които комбинират икономическа устойчивост с решаване на со-

¹ **Тодорова, Т. (2015).** Социално предприемачество: общи насоки и национални приоритети. Социални изследвания 2014. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий, 110–138.

циални проблеми. В България, социалните предприятия често се фокусират върху интеграцията на уязвими групи, екологични инициативи и местно развитие. Изследване на социалната добавена стойност от дейността на социалните предприятия, вписани в Регистъра на социалните предприятия² показва значимостта им за екосистемата на социалната икономика, за развитието на политиката в тази област, както и за устойчивостта на самите социални предприятия. Подкрепата от страна на неправителствени организации и европейски фондове също играе важна роля в насърчаването на социалните предприемачи.

На глобално ниво, социалното предприемачество също набира популярност. В много държави, особено в САЩ, Великобритания и Индия, социалните предприятия са се утвърдили като важен сектор, който не само генерира печалба, но и има положително въздействие върху обществото. Иновативни решения за проблеми като бедност, образование и здравеопазване се развиват в различни части на света, а социалните предприемачи често сътрудничат помежду си, за да споделят опит и ресурси.

Основните етапи в развитието на социалното предприемачество включват идентифициране на проблема, разработване на концепция, създаване на бизнес план, набиране на ресурси и реализиране с последваща оценка. Социалните предприемачи започват с разпознаване на конкретен социален или екологичен проблем, който искат да решат, след което разработват иновативни идеи и решения. Изготвянето на детайлен бизнес план е ключов момент, тъй като той определя стратегията за финансиране, маркетинг и оперативна дейност. Финансирането обикновено се осигурява чрез грантове, социални фондове и партньорства с организации. След стартиране на проекта е важно предприемачите да следят напредъка, да събират данни и да правят корекции за подобряване на ефективността. Важни моменти в този процес включват: изграждане на мрежи от контакти, работа с общността и внедряване на иновативни програми за развитие, които са от

² **Тодорова, Т. (2021).** Бизнес със социална кауза Измерване на социалното въздействие. В.Търново: Ай анд Би.

съществено значение за дългосрочния успех на социалните предприятия.

2. Национални политики в сферата на социалното предприемачество

Социалното предприемачество е концепция, която обединява бизнес практики с цел решаване на социални проблеми. Съществуващите политики и законодателство в България, свързани със социалното предприемачество, включват различни мерки за подкрепа на социалните предприятия, като данъчни облекчения, субсидии и програми за финансиране. В България Законът за предприятията на социалната и солидарна икономика³ е основният нормативен акт, който регламентира функционирането на социалните предприятия. Този закон предвижда определени условия, които трябва да бъдат изпълнени, за да се квалифицира едно предприятие като социално. Например, то трябва да осигурява заетост на уязвими групи и да реинвестира печалбите си в социални цели.

В момента в страната действащите 90 социални предприятия, вписани в регистъра на Министерството на труда и социалната политика (МТСП)⁴, са разкрили работни места за общо 1216 души, от които 524 са за хора от уязвимите групи. Сред тях попадат лица с трайни увреждания, продължително безработни с право на социално подпомагане, младежи до 29 години без професионален опит, безработни над 55 години, бежанци, получили закрила в България, и пострадали от домашно насилие. Всички регистрирани социални предприятия в страната имат правото да поставят националния символ „Продукт на социално предприятие“ върху своите продукти, което увеличава тяхната разпознаваемост и доверие сред потребителите.

Като страна-членка на Европейския съюз (ЕС), България следва установените препоръки и програми, които насърчават

³ Закон за предприятията на социалната и солидарна икономика. В сила от 02.05.2019 г. (Обн. ДВ. бр.91 от 2 Ноември 2018 г.)

⁴ Министерство на труда и социалната политика. Регистър на социалните предприятия в България. <https://seconomy.mlsp.government.bg/>

социалното предприемачество, включително чрез Европейския социален фонд⁵. Политики на ЕС целят да насърчат иновациите и устойчивото развитие в сектора на социалните услуги. Държавата, от своя страна, играе ключова роля в подкрепата на социалните предприемачи, като предоставя различни инструменти и ресурси за тяхното развитие. Държавата предлага финансови средства чрез грантове, субсидии и данъчни облекчения, което е особено важно за стартиращи социални предприятия с ограничен достъп до традиционно финансиране. Освен това, създава и поддържа благоприятна правна рамка, която регламентира статуса и условията за функциониране на социалните предприятия, както и защитава правата на работниците и потребителите. В допълнение, държавата участва активно в образованието и обучението на социални предприемачи чрез програми, които развиват техните умения и знания. Подкрепата от страна на държавата също така е важна за насърчаване на сътрудничеството между социалните предприятия и частния сектор, което насърчава иновациите и развитието.

3. Приоритети в областта на социалното предприемачество

Основните приоритети на правителствените и неправителствените организации (НПО) по отношение на социалното предприемачество често се припокриват, но имат и свои специфики. Правителството се фокусира главно върху икономическото развитие, социалната справедливост и обществените услуги. Сред основните му приоритети са подобряване на качеството и достъпа до образование, здравеопазване и инфраструктурата за всички граждани, както и насърчаване на инвестиции и иновации. Значими за държавата цели са справянето с бедността, безработицата и социалните неравенства.

От друга страна, НПО обичайно насочват усилията си към разрешаването на специфични социални, екологични или право-

⁵ Европейска комисия. Микрофинансиране и финансиране на социални предприятия. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/funding/microfinance-and-social-enterprise-finance_bg

защитни въпроси. НПО работят за защита на правата на уязвими групи, опазване на околната среда или насърчаване на демократични практики⁶. Играят ключова роля в мобилизиране на общественото мнение и в предоставяне на услуги, които не са осигурени от правителството.

Въпреки различията, сътрудничеството между правителството и НПО е от съществено значение за постигане на устойчиво развитие и ефективно решаване на социални проблеми^{7, 89}. Като примери за успешни социални предприятия в България могат да бъдат посочени: „Социално предприятие за хора с увреждания“; „Неща с душа – Образователни играчки“; „Социална чайна Варна“; „Морски знаци“ и други.

4. Предизвикателства и възможности

Социалните предприемачи се сблъскват с редица предизвикателства, които могат да затруднят тяхната работа и постигането на целите им. Като съществени предизвикателства могат да бъдат посочени следните¹⁰:

Финансови ресурси – социалните предприятия често изпитват затруднения при осигуряване на достатъчно финансиране.

⁶ **Димитрова, М. (2023).** Въведение в социалното предприемачество. София: Фондация „Подкрепа за сигнализиращите лица“.

⁷ **Илчева, М. (2020).** Диагностика на публичната среда за развитие на социалното предприемачество в България. Сборник доклади от годишна университетска научна конференция, том 7, В. Търново, Издателски комплекс на НВУ, 1379–1389.

⁸ **Yorgova, M., Pulova-Ganeva Y. (2015).** Entrepreneurship in the Social Sector – Innovative Practice for Social Inclusion. Социални изследвания 2014. В. Търново: Университетско издателство на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, 2015, 187–197.

⁹ **Yorgova, M. (2024).** Collaboration and innovation in social services: hybrid organizations and areas of interaction. Civil Szemle, 21(2), 135–146.

¹⁰ **Адамова, А. Шабани, Н., Алексиева, П. (2021).** Изследване на нуждите и предизвикателствата на социалните предприятия. София: Български център за нестопанско право.

Традиционните инвеститори не винаги проявяват интерес към социалния аспект на бизнеса, което ограничава достъпа до капитал.

Баланс между социална и икономическа мисия – социалните предприемачи следва да прилагат бизнес модел, който осигурява постигането на социални цели и икономическа стабилност. В съвременната реалност е предизвикателно да се генерира печалба, докато се предоставят социални услуги.

Липса на осведоменост – мнозина представители на гражданското общество не разбират в дълбочина концепцията за социалното предприемачество и значението на социалните предприятия, което затрудни привличането на клиенти, партньори и инвеститори.

Регулации и бюрокрация – стартирането и управлението на социален бизнес може да бъде затруднено от сложни административни изисквания и регулаторни пречки.

Конкуренция – социалните предприятия трябва да се конкурират както с традиционните бизнеси, така и с други социални инициативи, което поставя известни предизвикателства пред тяхното стратегическо управление и възможности за растеж.

Идентифицираните предизвикателства указват, че са необходими иновации и стратегическо мислене, за да бъде социалното предприемачество успешно и да допринася за положителни промени в обществото.

Заключение

Подкрепата за социалните предприемачи е ключов фактор за развитието на този сектор и неговото положително въздействие върху обществото. Чрез менторство, достъп до финансиране и изграждане на силни мрежи социалните бизнеси могат да преодолеят предизвикателствата, да се разрастват и да постигат социалзначими цели в дългосрочен план. В обществото следва да се повиши информираността и осведомеността относно ролята на социалното предприемачество за стимулиране икономическия растеж, социалната справедливост, иновациите и подобряване на качеството на живот. Съчетаването на бизнес модели със социал-

ни с каузи превръща социалното предприемачество в надежден инструмент за дългосрочна положителна промяна в цялото общество.

Литература:

Адамова, А. Шабани, Н., Алексиева, П. (2021). Изследване на нуждите и предизвикателствата на социалните предприятия. София: Български център за нестопанско право.

Димитрова, М. (2023). Въведение в социалното предприемачество. София: Фондация “Подкрепа за сигнализиращите лица“.

Европейска комисия. Микрофинансиране и финансиране на социални предприятия. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/funding/microfinance-and-social-enterprise-finance_bg.

Закон за предприятията на социалната и солидарна икономика. В сила от 02.05.2019 г. (Обн. ДВ. бр. 91 от 2 Ноември 2018 г.).

Илчева, М. (2020). Диагностика на публичната среда за развитие на социалното предприемачество в България. Сборник доклади от годишна университетска научна конференция, том 7, Велико Търново, Издателски комплекс на НВУ, 1379–1389.

Министерство на труда и социалната политика. Регистър на социалните предприятия в България. <https://seconomy.mlsp.government.bg/>.

Тодорова, Т. (2015). Социално предприемачество: общи насоки и национални приоритети. Социални изследвания 2014, Велико Търново: Университетско издателство „Св.св. Кирил и Методий“, 110–138.

Тодорова, Т. (2021). Бизнес със социална кауза Измерване на социалното въздействие, Издателство Ай анд Би, В.Търново.

Yorgova, M., Y. Pulova-Ganeva (2015). Entrepreneurship in the Social Sector – Innovative Practice for Social Inclusion. Социални изследвания 2014, В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 187–197.

Yorgova, M. (2024). Collaboration and innovation in social services: hybrid organizations and areas of interaction. Civil Szemle, 21(2), 135–146.

ЕКОЛОГИЧНО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И УСТОЙЧИВИ ОБЩНОСТИ

Богдан Братанов

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ECOLOGICAL ENTREPRENEURSHIP AND SUSTAINABLE COMMUNITIES

Bogdan Bratanov

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Abstract: *The report examines the concept of ecological entrepreneurship and its importance for the sustainable development of communities. Ecological or green entrepreneurship involves the creation of businesses that focus on protecting the environment by reducing carbon emissions, efficiently using natural resources, and implementing clean technologies. Its main principles include sustainable resource management, innovation in clean technologies, environmental responsibility, and social justice. Ecological entrepreneurs play a key role in creating sustainable communities by offering solutions to reduce pollution, improve waste management, and create green jobs.*

Keywords: *ecological entrepreneurship; green entrepreneurship; sustainable resource management; environmental responsibility; ecological entrepreneurs.*

Въведение

В последните десетилетия екологични проблеми, като глобалното затопляне, намаляването на биологичното разнообразие и замърсяването на природните ресурси, стават все по-сериозни. В този контекст екологичното предприемачество и устойчивото развитие на общностите се явяват основни решения за преодоляване на тези предизвикателства. Екологичното предприемачество

не само, че предоставя нови икономически възможности, но играе съществена роля в намаляването на екологичните рискове и създаването на по-зелени и устойчиви обществени структури (Александров, 2021; Пулова-Ганева, 2023).

Целта на този доклад е да разгледа концепцията за екологично предприемачество, неговото значение за устойчивото развитие и начините, по които то може да съдейства за изграждането на устойчиви общности.

1. Екологично предприемачество: дефиниция и значимост

Екологичното предприемачество, известно също като „зелено предприемачество“ се основава на създаване на бизнеси и организации, които се фокусират върху опазването на околната среда. Включва организации и хора, чиято дейност е свързана с разработване на продукти и услуги, насочени към намаляване на негативното въздействие върху природата и внедряване на устойчиви практики в бизнес процесите и производството.

Екологичните предприемачи съчетават иновации и устойчивост, като насърчават ефективното използване на ресурсите и същевременно подпомагат икономическото развитие. Те предлагат не само нови продукти и услуги, но също така оказват влияние върху обществените нагласи и поведение, като създават нови норми и практики за устойчиво потребление и производство.

Основните цели на екологичното предприемачество са:

- намаляване на въглеродните емисии и други замърсители;
- спестяване на природни ресурси и енергия;
- развитие на иновации за чисти технологии;
- създаване на зелени работни места и насърчаване на социалната отговорност на бизнеса.

Екологичното предприемачество е важен компонент на глобалната стратегия за устойчиво развитие, като предлага решение на проблеми, свързани с климатичните промени, намаляването на отпадъците и устойчивото управление на природните ресурси.

Основните принципи, върху които се основава екологичното предприемачество, включват:

- устойчиво управление на ресурсите – екологично ориентирани бизнеси използват природни ресурси по начин, който не ги изчерпва и позволява тяхното възстановяване. Това включва практики като рециклиране, използване на възобновяеми източници на енергия и намаляване на отпадъците;

- чисти технологии и иновации – фокус върху разработване на нови технологии, които са по-малко замърсяващи и по-ефективни. Пример за това са иновации в сферата на възобновяемата енергия, като соларни панели, вятърни турбини и водородни технологии;

- екологична отговорност – екологичното предприемачество изисква от компаниите да поемат отговорност за своето въздействие върху околната среда и да предприемат мерки за минимизиране на негативните последици;

- справедливост и социална отговорност – в основата на екологичните бизнеси стои не само икономическата изгода, но и социалната отговорност. Те работят в съответствие с принципите на справедливото търговско право, което вкл. справедливо отношение към работниците, потребителите и местните общности.

2. Екологично предприемачество и устойчиви общности

Съществуват множество разнообразни взаимовръзки между екологичното предприемачество и устойчивите общности. Устойчивите общности са такива, които използват ресурсите си по начин, който не застрашава бъдещите поколения и които са в състояние да се адаптират към променящата се среда. Екологичните предприемачи играят ключова роля в създаването на тези общности, като им предоставят решения за намаляване на въздействието върху околната среда и за подобряване на качеството на живот. Пример за такъв бизнес модел са местни инициативи за производството на органични храни или местни енергийни решения като соларни инсталации, които намаляват зависимостта от традиционни източници на енергия.

Примери за успешни инициативи в екологичното предприемачество:

- Tesla – компанията, основана от Илон Мъск, произвежда електрически превозни средства и решения за съхранение на енергия, които значително намаляват въглеродните емисии;
- Patagonia – марка спортни облекла, лидер в устойчивото производство. Тя използва рециклирани материали, създава продукти с дълъг живот и активно работи по защита на природните ресурси;
- Greenpeace – некомерсиална организация, демонстрира съчетаване на предприемаческата активност с екологични цели. Нейните инициативи за събиране на средства и развиване на кампании за опазване на околната среда са пример за социална ангажираност в контекста на екологичното предприемачество.

3. Предизвикателства пред екологичното предприемачество

Въпреки, че екологичното предприемачество има огромен потенциал, съществуват и значителни предизвикателства, с които предприемачите трябва да се справят:

- високи начални разходи – много зелени технологии изискват големи инвестиции, което може да бъде бариера за нови предприемачи;
- липса на съответстваща регулация – в много държави законодателствата и регулациите, свързани с опазването на околната среда, все още не са достатъчно развити, за да стимулират екологичното предприемачество;
- конкуренция с традиционни бизнес модели – зелените бизнеси често трябва да се конкурират с по-конвенционални и по-евтини варианти, които не отчитат екологичните разходи;
- обществено осведомяване – много потребители все още не разбират напълно значението на устойчивите продукти и услуги, което затруднява разширяването на екологичните бизнеси.

Заключение

Екологичното предприемачество е не само иновационен бизнес модел, но и важен фактор за устойчивото развитие на общностите и опазването на околната среда. Въпреки че среща редица предизвикателства, както в икономически, така и в социален аспект, неговият потенциал за подобряване на качеството на живот и защита на планетата е безспорен. Подкрепата на екологичното предприемачество и създаването на устойчиви общности са ключови за прехода към по-зелено и устойчиво бъдеще.

Литература:

Александров, И. (2021). Устойчиво развитие и бизнес иновации. Варна: Издателство „Зелена планета“.

Пулова-Ганева, Ю. (2023). Глобализация и здравни рискове. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

Рудолф, Т. (2020). Същността на устойчивите общности. В: Екологични практики и устойчиво предприемачество. Бургас: Бургаски университет.

Юриева, М. (2019). Екологично предприемачество: принципи и практики. София: Университетско издателство.

ЕКОЛОГИЧНИ РИСКОВЕ И ЕКОЛОГИЧНА БЕЗОПАСНОСТ

Даниел Ганев

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ENVIRONMENTAL RISKS AND ENVIRONMENTAL SAFETY

Daniel Ganev

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Abstract: *The text presents theoretical aspects of the essence and main characteristics of environmental risk and environmental safety in the context of their management and the establishment of an environmental management system. The role of risk assessment and management in achieving sustainable public benefits and effectively resolving emerging environmental challenges is highlighted.*

Keywords: *environmental risk; environmental safety; environmental risk management.*

Въведение

Съвременните общества са изправени пред разностранни и сложни икономически, политически, технологични, културни и социални промени, които създават както нови възможности, така и рискове. Икономическият растеж и международната търговия водят до нарастващ натиск върху ограничените глобални ресурси и околната среда и генерират проблеми за устойчивостта в растежа. Бързите темпове на нарастване на населението и ускоряващото използване на невъзобновяеми естествени ресурси води до тяхното изтощаване и изчерпване, растящо замърсяване на околната среда и нарушаване на екологичното равновесие. На

преден план излизат все повече неразрешени и задълбочаващи се проблеми като изменението на климата, опазването на биоразнообразието и околната среда, които изискват съвременни глобални и национални стратегически решения и действия.

Възникващите екологични рискове оказват влияние върху околната среда, общественото здраве и всички системи на обществото, като поставят редица въпроси, свързани с тяхния контрол с оглед постигане Целите на хилядолетието за устойчиво развитие. Тяхната адекватна оценка и управление би подобрила потенциала за устойчиви обществени ползи и ефективното разрешаване на сегашните и бъдещите екологични предизвикателства (Маринова, 2012; Пулова, 2023).

1. Екологичен риск и екологична безопасност

Рискът е дадено събитие, условие или характеристика на индивида или на окръжаващата среда, което има статистически обоснована връзка с определен изход. *Екологичният риск* се свързва с вероятността от събития, имащи неблагоприятни последиствия върху околната среда. Той се разглежда през призмата на вероятността за промяната и/или разрушаването на екологичния обект вследствие на измененията в околната среда. Това позволява да се идентифицират съществено значими за дадения екологичен обект фактори, да се осъществи тяхната задълбочена оценка в количествен и качествен план, което да осигури възможността и за управление на съответните рискове.

В екологичната наука се използват така наричаните стрес-индекси за различни неблагоприятни въздействия на факторите в околната среда, които са съизмерими на значенията на екологичния риск (Таблица 1).

Таблица 1.
Стрес-индекси за различните групи замърсители

Наименование на замърсителите	Стрес-индекси
Пестициди	140
Тежки метали	135
Транспортируеми отпадъци от АЕЦ	120
Твърди токсични отпадъци	120
Отпадъци от металургията	90
Непречистени смесени отпадъчни води	85
Серен диоксид	72
Замърсяване на почвата с нефт	72
Химически торове	63
Органични битови отпадъци	48
Азотни оксиди	42
Смесен градски боклук	40
Фотохимични оксиданти	18
Летливи въглеродороди	18
Градски шум	15
Оксиди на въглеродорода във въздуха	12

Източник: Маринова, Н. Екологична безопасност и екологичен риск, Екологизация 2012, НБУ.

При оценката, рискът (R) се характеризира с две величини: с вероятността от нежелано събитие – P и с последствията/вредите – Y от дадено събитие. Математическият израз на тази закономерност може да бъде представен с формулата: $R = P \cdot Y$.

В литературата се констатираат различия по отношение на обективните и субективните оценки на риска във връзка с редица неблагоприятни въздействия. *Например* водещи рискови фактори за повишената смъртност от социалнозначими заболявания в страните от ЕС и САЩ са тютюнопушенето, консумацията на

алкохол и затлъстяването на населението, докато субективната оценка на гражданите ранжира тези фактори между пето и десето място. По отношение на атомната енергия, обективната ѝ оценка като рисков фактор за смъртност я подрежда на 20-то място, докато в приоритетите за безопасност, европейските граждани я поставят на първите три места. Причините за това могат да бъдат свързани с общественото мнение за безопасността и перспективността на атомната енергия, породени от ядрените аварии в Чернобил, СССР (1986 г.) и Япония (2011 г.), екологичната опасност от използването или демонтирането на АЕЦ, регенерацията и погребването на отпадъците от ядреното гориво и др. По този начин приоритетите за безопасността на хората могат да намерят отражение и върху приоритетите на държавната екологична и икономическа политика, особено в областта на енергетиката. Например в периода 2000–2060 г. се очаква приносът на „екологично чистите“ отрасли на енергетиката (хидроенергията и възобновяемите източници на енергия) да се увеличи близо 2 пъти и да достигне 36%. (Маринова, 2012; Станчева, 2023)

Екологичните рискове могат да се *класифицират по различни критерии*, в зависимост от техния произход, характер и въздействие: компонент на околната среда, в който е промяната (въздух, вода, почва); вид замърсяване (механично, физическо, химическо, биологично); обект на въздействие (човек или други организми); обхват (глобални, регионални, локални); продължителност на генериране на риска (дълго – напр. озоновата дупка, глобалното затопляне или кратко – при индустриални аварии); скорост на въздействие върху организмите (веднага или след определен период от време); случайност или закономерност на генериране (аварии поради човешка грешка/техническа причина или рутинно въздействие); предсказуемост; каузална структура на формиране и действие; справедливост на генериращата риск дейност (съответстваща или нарушаваща социални норми). (Арнаутов, 2010; Маринова, 2012)

Екологичните рискове имат няколко основни характеристики, които ги отличават и определят тяхната природа и значи-

мост: комплексност и взаимна свързаност, трансграничен характер и дългосрочни последици, неопределеност, кумулативност, динамичност, въздействие върху биоразнообразието, социално-икономически последици, вкл. загуба на ресурси, намалена продуктивност и увеличени разходи за здравеопазване, генериране на следствия от вътрешно и външнополитически характер. Разбирането на тези характеристики е от съществено значение за разработването на ефективни стратегии за оценка и управление на екологичните рискове.

Екологичната безопасност е концепция, която се отнася до практиките и политиките, насочени към защита на околната среда и предотвратяване на вреди, причинени от човешка дейност. Тя включва широк спектър от мерки и инициативи, които целят да минимизират отрицателното въздействие върху природните ресурси, биоразнообразието и човешкото здраве. В тази връзка екологичната безопасност може да се съпостави с нивото на приемлив екологичен риск.

В редица нормативни документи се съдържат множество частни критерии за безопасност, вкл. и екологична безопасност, които не могат да бъдат универсално прилагани. Те в значителна степен съответстват на нивата на организация на биологичните системи, като биосфера, екосистема, популация и отделни индивиди.

Безопасността на екосистемите се разглежда през призмата на тяхната устойчивост. В този смисъл ключовите изисквания се отнасят до запазване на мащабите, биомасата и продуктивността на екосистемите, поддържане на кръговрата на веществата в тях, постоянството на видовия състав, динамиката и числеността на популациите, като от това зависят стабилността на хранителни връзки и сложните вътрешните взаимодействия между елементите на екосистемите.

Промените в екосистемите в резултат на антропогенната дейност имат глобално значение и затова тяхното правилно управление е решаващо за съществуването на човечеството и за неговото бъдеще. Основните принципи на управление се основават на законите, по които функционират самите екосистеми и

запазването на хармонията и хомеостазата в действието на отделните звена.

Екологичната безопасност за човека е пряко свързана със заобикалящата ни среда, която може да бъде източник на редица рискови фактори, като замърсяване на въздуха, шум, опасни химикали, имащи отрицателно въздействие върху здравето.

По данни на Световната здравна организация (СЗО) екологичните стресови фактори са причина за 12–18% от всички смъртни случаи в 53-те държави от европейския регион на СЗО. Всяка година в ЕС, замърсеният въздух е причина за над 400 000 случая на преждевременна смърт. По експертни оценки за България, само излагането на фини прахови частици и озон е причина за приблизително 9% от всички смъртни случаи през 2019 г. (над 11 000 смъртни случая), което надвишава средните нива за ЕС от 4% (Национална здравна стратегия 2030).

По данни на Европейската агенция по околна среда, всеки пети европеец е изложен на нездравословни нива на шум, опасни за здравето, като над 50% от жителите на градските области са изложени на нива на шум от автомобили, равен на 55 dB или повече, през периодите ден, вечер, нощ. Рискови фактори са и широко прилаганите нейонизиращи лъчения от различни честотни обхвати в енергетиката, транспорта, комуникациите, медицината и др. (Национална здравна стратегия 2030; Pulov, Karadzhov, Pulova-Ganeva, 2023).

Излагането на опасни химикали създава риск за здравето особено по време на уязвими етапи от живота, като ранна детска възраст, бременност и старост. Чрез замърсяване на въздуха и водата, потребителски продукти и храни, хората могат да бъдат изложени на широк спектър от опасни химикали. Техните свойства съдействат за натрупването им в околната среда и биоаккумуляция в хранителните вериги, което допълнително удължава периода на негативно влияние. Непрекъснатото нарастване на обема и обхвата на използваните химикали, както и продължаващият растеж на тяхното производство значително увеличават екологичния риск за хората и околната среда.

2. Управление на екологични рискове

Управлението на екологични рискове е процес по идентифициране, оценка и контрол на потенциалните заплахи за околната среда с оглед постигане на устойчиво развитие и опазване на природните ресурси.

Идентификацията на екологичните рискове включва както оценка на текущото състояние, така и непрекъснат мониторинг, изискващ анализ на съществуващите екологични условия и откриване на потенциални източници на замърсяване, постоянно наблюдение на ключови параметри като качество на въздуха, водата и почвата. При оценка на експозицията, на основата на математически модели, се прогнозира разпространението на замърсителите в околната среда или чрез лабораторни анализи се определят техните реални нива в различни среди. Оценката на въздействието върху човешкото здраве и околната среда се основава на епидемиологични проучвания и анализи за установяване на връзките между степента на излагане на замърсителите и възникващи здравословни проблеми при различни популации, както и на лабораторни изследвания за определяне на токсичността на замърсителите върху живите организми. По този начин количествената и качествената оценка на риска се осъществява както на базата на научни методи за измерване и оценка на вероятността и тежестта на екологичните рискове, така и на експертизата на водещи изследователи и професионалисти в разглежданата област.

В процеса на управление на екологичните рискове се реализират дейности по превенция и прилагане на мерки за предотвратяване на екологични инциденти, контрол и въвеждане на регулации и стандарти за ограничаване на замърсяването и насърчаване на устойчиви практики, корективни действия и реагиране при възникнали екологични проблеми и възстановяване на екосистемите. Управлението на риска включва разработване на стратегии за намаляване или елиминиране на рисковете, като например регулации, технологични подобрения или образователни кампании, постоянно наблюдение на ефективността на прилаганите мерки и адаптиране на стратегиите при необходимост.

Управлението на екологичните рискове е комплексен и многопластов процес, който изисква координирани усилия от страна на правителството, бизнеса и обществото. Комуникацията на риска включва информиране на обществеността и предоставяне на ясна и достъпна информация за рисковете и предприетите мерки към заинтересованите страни и обществото, ангажиране и въвличане на местните общности в процеса на вземане на решения относно управлението на риска. Само посредством прилагане на цялостен, интегриран подход, включване на гражданите и всички заинтересовани в процеса на вземане на решения и планиране на екологичните политики, може да бъде постигнато устойчиво опазване на околната среда.

Управлението на околната среда е неразделна част от цялостната система за управление на фирмите и организациите. В този процес компаниите изграждат и въвеждат системи за управление на околната среда в унисон с всички останали свои дейности като производство, финансиране, опазване здравето на работниците и служителите, безопасност на труда и т.н. Всяка подобна система за управление на околната среда включва организационна структура, дейности по планиране, отговорности, практики, процедури, процеси и ресурси за разработване, внедряване, постигане, преглед и поддържане на политиката по опазване на околната среда. Обсегът на системата е различен и може да обхваща въздуха, водата, почвата, природните ресурси, флората, фауната, хората и техните взаимодействия, в които една организация осъществява дейността си.

На основата на политиката и целите по опазване на околната среда социалноотговорните компании полагат усилия и инвестират в изграждане и поддържане на стабилни системи по опазване на околната среда, посредством които могат да контролират влиянието от своите действия, продукти или услуги върху природната среда. Това предполага съответствие със съществуващата нормативна рамка в тази област, обществен ангажимент за опазване на всички елементи на биосферата и прилагане на устойчиви практики. Внедряването и поддържането на системи

за управление на околната среда се явява гарант за намаляване на екологичните рискове, предотвратяване на замърсяване и други неблагоприятни въздействия върху природната среда, по-ефективно използване на ресурсите, стремеж към минимизиране на отпадъците, вредните емисии, обема на глобите и застраховките и т.н.

Заключение

Развитието на съвременните общества, растежа на производството, нарастването на населението поставят редица нерешени и задълбочаващи се екологични проблеми, свързани с увеличаване на екологичните рискове за хората и негативен отпечатък върху екологичната безопасност на околната среда от възможно негативно въздействие на стопанската дейност на човека. Това налага системен и комплексен анализ на възможните екологични рискове в регионален, национален и глобален план с оглед тяхното ефективно управление.

Управлението на околната среда е неразделна част от цялостното управление на фирмите и организациите. При изграждането на система за опазване на околната среда компаниите прилагат принципи и изисквания, насочени към откриване, изследване, контрол и оценка на факторите, оказващи влияние върху околната среда, позволяващи им да формулират адекватна политика и цели, насочени към нейното опазване. С въвеждането на подобна система те поемат обществен ангажимент за участие в процеса на опазване на околната среда и постигане на Целите на хилядолетието за устойчиво развитие.

Литература:

Арnaudов, Хр. (2010). Екология.

Мантарова, А. (2014). Екологични рискове в трансформиращото се общество (автореферат) София.

Маринова, Н. (2012). Екологична безопасност и екологичен риск. Екологизация 2012, НБУ.

Матев, И., Д. Георгиев. (2007). Екология и опазване на околната среда. Стара Загора.

Найденев, Я., Б. (2007). Захаринов. Екологичен мониторинг, НБУ, София.

Пулова-Ганева, Ю. (2023). Глобализация и здравни рискове. Сб. научни изследвания от конференция на Стопанския факултет на ВТУ.

Скрутън, Р. (2019). Зелената философия. София: Сиела.

Станчева, А. (2023). Пътища към устойчивостта. София: Ерове. Декларация от Рио де Жанейро по околната среда и развитието. 1992, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/general-assembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf.

Дневен ред 21 (AGENDA 21) United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992 <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.

Закон за опазване на околната среда (ДВ, бр. 91/25.09.2002 г., посл. изм. и доп., ДВ бр. 98/27.11.2018 г.).

Закон за биологичното разнообразие (ДВ, бр. 77/09.08.2002 г., посл. изм. и доп., ДВ бр. 88/20.10.2023 г.).

Закон за защитените територии (обн. ДВ, бр. 133/1998 г., посл. изм. ДВ, бр. 66/2013 г., в сила от 26.07.2013).

Национална здравна стратегия 2030, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1604>.

Pulov, D., T. Karadzhev, Y. Pulova-Ganeva (2023). A Variant for Using Regression Analysis to Assess the Electromagnetic Environment in an Urban Area, Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference. Volume 1, 200–203, Published by Rezekne Academy of Technologies.

World Economic Outlook, May 2000-Chapter V: The World Economy in the Twentieth Century: Striking Differences and Policy Lessons.

<https://www.quora.com/Why-is-sustainable-development-so-difficult-to-achieve>.

НАНОТЕХНОЛОГИИ И ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

Галя Стелянова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

NANOTECHNOLOGIES AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

Galya Stelyanova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

***Abstract:** Nanotechnology products and processes are considered the most effective and innovative tools for environmental protection. Therefore, the industry is increasingly focusing on the implementation of these methods, one of their main applications being in water and air purification. Nanotechnology offers new prospects for the future of environmental protection by providing the possibility of developing sustainable and environmentally friendly technologies.*

***Keywords:** environment; green technologies; nanotechnology.*

Въведение

През последните 200 години сме свидетели на значимо изменение на климата в резултат на въздействието на антропогенните фактори. Повишената концентрация на вредни емисии като въглероден диоксид е предпоставка за глобалното затопляне. Научните изследвания показват, че през последните 40–50 години температура на повърхността на Земята се е покачила с 1,5–2°C, което означава че през следващите 50–100 години може да се очаква още по-високо покачване, от което последиците могат да бъдат катастрофални.

Решение на тази глобална криза може да бъде потърсено в нанотехнологиите. Те могат да се приложат в редица сектори и области като например селско стопанство, енергетика, както и за опазване на околната среда поради уникалните свойства, които притежават наноматериалите. Нанотехнологичните продукти и процеси се считат за най-ефективните и иновативни инструменти за постигане на целите за устойчивост. Индустрията все повече се концентрира върху прилагането на иновативни методи, за опазване на околната среда. Основните усилия са насочени към откриване на замърсители, причинени от химически разливи, торове и оттичане на пестициди, подобряване на условията в промишлени и минни обекти, третиране на замърсителите и опазване на общественото здраве. В последните години учените създават нови наноматериали, които помагат по-доброто управление на отпадъците, почистването на околната среда и осигуряването на ефективни и чисти енергийни решения.

Същност и значение на нанотехнологиите

Нанотехнологията е свързана с въздействие върху атоми и молекули в наномащаб, при което промените на атомно ниво, могат да трансформират химичните и физичните свойства на дадено вещество. Това може да доведе до създаване на нови материали, устройства и системи с уникални свойства и функции. Малкият размер на наноматериалите им позволява лесно да бъдат включени в голямо разнообразие от продукти и процеси, включително електронни устройства, медицински лечения, производство на енергия и възстановяване на околната среда. Свойствата на наноматериалите също ги правят полезни за създаване на нови продукти и подобряване на съществуващи такива, като например повишаване на ефективността на слънчеви клетки и батерии, създаване на по-здрави и по-трайни материали за строителство и разработване на по-ефективни медицински лечения.

Има много примери за нанотехнологии, използвани в ежедневието. Някои от най-често срещаните приложения включват:

- Електроника – използване на наноматериали в смартфони, лаптопи и телевизори. Наноматериалите помагат за подобряване на различни свойства на тези устройства като проводимост, здравина и издръжливост.

- Козметика – някои козметични продукти, като основи и овлажнители, съдържат наночастици, които могат да помогнат за подобряване на текстурата и външния вид на продукта.

- Спортни стоки – някои спортни съоръжения, като стикове за голф и тенис ракети, съдържат наноматериали. Например, наноглината се добавя към футболни и тенис топки, за да се увеличи продължителността на живота им.

- Облекло – някои дрехи, като екипировка за открито и спортно облекло, съдържат наноматериали, които могат да ги направят по-издръжливи и водоустойчиви или дори да намалят дадена миризма.

- Слънцезащитен крем – цинковият оксид и титановият оксид могат да се добавят към слънцезащитни продукти в наномасаб, което прави слънцезащитните продукти по-силни и по-дълготрайни с ограничени рискове за здравето.

- Мебели – производителите създават по-леки, но издръжливи мебели с наноматериали.

- Лепила – наночастиците могат да укрепят лепилата, повишавайки издръжливостта на лепилните материали.

- Автомобили – производителите на автомобили експериментират с наноматериали, за да направят автомобилните покрития по-устойчиви на износване и да позволят на колите да „поправят“ драскотини сами.

Нанотехнологиите и опазването на околната среда

Много области свързани с екологията отбелязват напредък през последните години благодарение на нанотехнологиите. Замярсителите навлизат в околната среда чрез много източници и човешки дейности като изгаряне на изкопаеми горива, селскостопански и промишлени емисии и изгорели газове от превозни средства. Това замърсяване си проправя път във водните източ-

ници, което представлява значителен риск за здравето на околната среда и дивата природа. Базираните на нанотехнологии решения могат да се справят със замърсяването на водата и да допринесат за дългосрочното качество, наличност и жизнеспособност на водата по няколко начина. Единият от тях е материали с нано размери способни да неутрализират опасни материали, да се използват в съоръжения за пречистване на отпадъчни води.

Нефтените разливи могат да бъдат катастрофални за океаните, реките и животинския свят в тях. Конвенционалните методи за почистване на разливи са неадекватни и въпреки че все още са в начален стадий, нано базираните решения показват голям потенциал като алтернативно средство за справяне с тях.

Планетата се затопля и полярните ледени шапки се топят, поради увеличаване на количеството въглероден диоксид в атмосферата. Методите за отделяне на въглероден диоксид от парникови газове са много скъпи и не са рентабилни към настоящия момент, като наноматериалите могат да участват в извличането на въглеродния диоксид по същия, но по-рентабилен начин.

Етични и правни последици

Въпреки, че са ефективни, наноматериалите имат потенциала като страничен ефект да образуват нови токсични продукти. Изключително малкият им размер позволява да преминават през нормално непроницаеми бариери, да се озоват в лимфата, кръвта и дори костния мозък. Като се има предвид уникалният достъп на наночастиците до клетъчните процеси, приложенията на нанотехнологиите имат потенциала да причинят широко разпространена вреда в околната среда, ако токсични наноматериали се генерират случайно. Необходимо е строго тестване на наночастиците, за да се гарантира, че са открити потенциални източници на токсичност, преди да бъдат използвани в големи мащаби.

Нанотехнологиите също са свързани с някои рискове, особено по отношение на храните, тъй като продуктите, използващи технологията, не са преминали надеждни тестове и в момента

не подлежат на етикетиране. Затова организации като FDA (Food and Drug Administration) все още не заемат категорична позиция по отношение на безопасността нанотехнологичните продукти.

Зелени технологии

Зелената технология или зеленото производство предлага решение на проблема със замърсяването с наночастици. Това е екологична технология, която е разработена и използвана за опазване на природните ресурси. Такава технология цели производството на наноматериали с по-малко суровини, минимална консумация на енергия и минимално производство на отпадъци. Всеки производствен процес е придружен с производството на отпадъци. В зеленото производство се използват както екологични химикали, по-малко вредни за околната среда, така и енергийно ефективни процеси. Например микроемулсиите, които се използват вместо летливи органични съединения в почистващата индустрия, са пример за зелена технология.

Идеята за зелени технологии ще продължи да се развива, тъй като светът се стреми да използва мощните възможности на нанотехнологиите, като същевременно смекчава техните потенциално вредни ефекти върху околната среда. По този начин учените наблюдават различни произведени и използвани наночастици, както и тяхното последващо въздействие, за да може в бъдеще да се балансира ползите от технологията и възможните непредвидени последици.

Заключение

От спестяване на суровини, енергия и вода до намаляване на парниковите газове и опасните отпадъци, нанотехнологиите имат уникални качества, които могат да бъдат използвани в различни приложения за защита на околната среда от замърсяване. Те предлагат огромна възможност за опазване на околната среда, но въпреки това трябва да се постигне баланс, който отчита ползата за околната среда и риска от активността, селективността и стабилността на избраната нанотехнология. Много от желаните

качества на наноматериалите са резултат от тяхната висока реактивност. Поради това трябва да се избягва тяхното увреждане и деградация, за да се гарантира, че няма да бъде създаден нов източник на замърсяване.

Литература:

Sun, H. (2019). Grand Challenges in Environmental Nanotechnology, *Frontiers in Nanotechnology* [online], <https://doi.org/10.3389/fnano.2019.00002>

UnderstandingNano, *Environmental Nanotechnology, UnderstandingNano* [online], <https://www.understandingnano.com/environmental-nanotechnology.html>

https://ec.europa.eu/health/ph_risk/committees/04_scenihhr/docs/scenihhr_o_003b.pdf

<https://www.nanotech-now.com/FAQ.htm>

ЗА АВТОРИТЕ / ABOUT THE AUTHORS

Юлия Ликоманова-Мутафчиева

E-mail: D1584@sd.uni-vt.bg

Докторант към катедра „Организация и методология на социалните дейности”, Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

Научни интереси: организация и управление на социалните услуги

Yuliya Likomanova-Mutafchieva

E-mail: D1584@sd.uni-vt.bg

Yuliya Likomanova – Mutafchieva is a PhD student at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics, Department of Organization and Methods of Social Activities. Research interests: organization and management of social services

Росица Димитрова

E-mail: D1511@sd.uni-vt.bg

Докторант към катедра „Организация и методология на социалните дейности”, Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

Научни интереси: организация и управление на социалните услуги

Rosica Dimitrova

E-mail: D1511@sd.uni-vt.bg

Rosica Dimitrova is a PhD student at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics, Department of Organization and Methods of Social Activities. Research interests: organization and management of social services

Снежана Михова

E-mail: siu70@abv.bg

Снежана Михова е магистър социални дейности. Работи в областта на социалните услуги за стари хора

Янка Павлова

E-mail: q.pavlova@ts.uni-vt.bg

Главен асистент, доктор в катедра „Организация и методология на социалните дейности”, Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Научни интереси: социална работа, трудотерапия, социална работа с деца и семейства

Snezhana Mihova

E-mail: siu70@abv.bg

Snezhana Mihova has a Master’s degree in Social Work. She works in the field of social services for the elderly.

Yanka Pavlova

E-mail: q.pavlova@ts.uni-vt.bg

Yanka Pavlova is a Senior Lecturer at the St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics, Department of Organization and Methods of Social Activities. Research interests: social work, occupational therapy, social work with children and families.

Десислава Миткова

E-mail: D1469@sd.uni-vt.bg

Докторант към катедра „Организация и методология на социалните дейности”, Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Научни интереси: социална работа с деца, организация и управление на социалните услуги за деца, иновации в социалната работа и социалните услуги

Desislava Mitkova

E-mail: D1469@sd.uni-vt.bg

Desislava Mitkova is a PhD student at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics, Department of Organization and Methods of Social Activities. Research interests: social work with children, organization and management of social services for children, innovations in social work and social services.

Ренета Димитрова

E-mail: D933@sd.uni-vt.bg

Докторант към катедра „Организация и методология на социалните дейности”, Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”.
Научни интереси: социална работа с лица с увреждания, иновации в социалната работа и социалните услуги

Reneta Dimitrova

E-mail: D933@sd.uni-vt.bg

Reneta Dimitrova is a PhD student at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics, Department of Organization and Methods of Social Activities. Research interests: social work with people with disabilities, innovations in social work and social services.

Пламен Христов

E-mail: D1510@sd.uni-vt.bg

Докторант към катедра „Организация и методология на социалните дейности”, Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”.
Научни интереси: домашно насилие, превенция и защита от домашно насилие, социално включване на уязвими групи

Plamen Hristov

E-mail: D1510@sd.uni-vt.bg

Plamen Hristov is a PhD student at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics, Department of Organization and Methods of Social Activities. Research interests: domestic violence, prevention and protection from domestic violence, social inclusion of vulnerable groups.

Цветелина Цанкова

E-mail: S2106011471@sd.uni-vt.bg

Студент в специалност „Предприемачество в социалната сфера“ в Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Tsvetelina Tsankova

E-mail: S2106011471@sd.uni-vt.bg

Tsvetelina Tsankova is a student in the Entrepreneurship in the Social Sphere Bachelor's program at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics

Богдан Братанов

E-mail: S2306011871@sd.uni-vt.bg

Студент в специалност „Социални дейности“ в Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Bogdan Bratanov

E-mail: S2306011871@sd.uni-vt.bg

Bogdan Bratanov is a student in the Social Work Bachelor's program at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics

Даниел Ганев

Студент в специалност „Социални дейности“ в Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

Daniel Ganev

Daniel Ganev is a student in the Social Work Bachelor's program at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics

Галя Стелянова

E-mail: S2306012445@sd.uni-vt.bg

Студент в специалност „Предприемачество в социалната сфера“ в Стопански факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

Galya Stelianova

E-mail: S2306012445@sd.uni-vt.bg

Galya Stelianova is a student in the Entrepreneurship in the Social Sphere Bachelor's program at St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Faculty of Economics

СОЦИАЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
2024

Българска
Първо издание

Технически редактор д-р Десислава Димитрова

Формат 60x84/16

Печатни коли 8

Предпечатна подготовка и печат:

Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2025

гр. Велико Търново, ул. „Теодосий Търновски“ № 2

ISBN 978-619-208-454-7